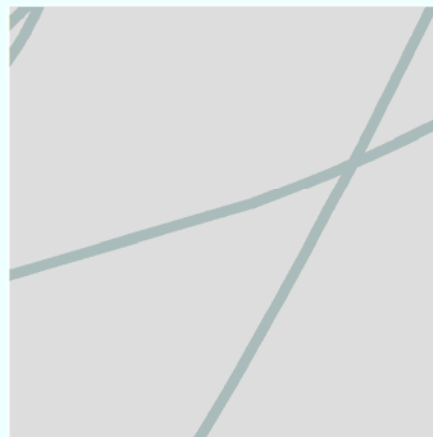

Werken met verhalen in de sociale sector

Atie Engel

Vooronderzoek bij het project 'Sociaal Verhaal,
digitale verhalen in het sociaal-agogisch
onderwijs'.

14 december 2005

Colofon

Werken met verhalen in de sociale sector

Vooronderzoek bij het project 'Sociaal Verhaal, digitale verhalen in het sociaal-agogisch onderwijs'.

Stichting Digitale Universiteit
Oudenoord 340, 3513 EX Utrecht
Postbus 182, 3500 AD Utrecht
Telefoon 030 - 238 8671
Fax 030 - 238 8673
e-mail buro@digijuni.nl

Auteur

Atie Engel

Copyright

Stichting Digitale Universiteit

De Creative Commons Naamsvermelding-GeenAfgeleideWerken-NietCommercieel-licentie is van toepassing op dit werk. Ga naar <http://creativecommons.org/licenses/by-nd-nc/2.0/nl/> om deze licentie te bekijken.

Datum

14 december 2005

Kenmerk:
5013.DEL.3920.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	5
1.1	Achtergrond en doel van dit vooronderzoek	5
1.2	Opzet en verantwoording	6
2	Verhalen: wat verstaan we er onder en wat is de functie ervan?	8
2.1	Vertellen: onderwerp van reflectie. Vertellen in de tweede graad	8
2.2	Verhalen uit religieuze tradities: ook daarbij gaat het om een veelheid van verhalen en 'vertellen in de tweede graad'	9
2.3	De functie van verhalen voor identiteitsontwikkeling in onze netwerksamenleving: narratieve identiteit en moraal	10
2.4	Verhalen en culturele diversiteit	12
2.5	Verhalen vertellen die perspectief en vertrouwen bieden: een publieke en politieke verantwoordelijkheid	13
2.6	Sociaal verhaal: samenwerken aan een verhaal, dat ruimte biedt voor nieuwe verhalen	14
2.7	De mogelijkheden van internet	14
3	Werken met verhalen in de beroepspraktijk van de sociale	18
3.1	Werken met verhalen als terugkerend thema in de theorie van agogisch handelen	18
3.1.1	Nijk: andragogisch handelen, gericht op ondersteuning bij stagnerende verhalen	18
3.1.2	Warmenhoven: recht doen aan het verhaal van de cliënt	19
3.2	Verhalen: onderdeel van de praat- en vertelcultuur in de sociale sector. Wat betekent dat voor de competentieontwikkeling?	19
3.2.1	Conversatiecompetentie en de narratieve competentie	20
3.2.2	Het verhalende gesprek als verhaalmontage: onderbreken, tegenspreken, (nieuwe) verbindingen en verhalen mogelijk maken	21
3.2.3	De terzijdepositie en terzijdetechnieken van de agoog	22
3.2.4	Een methodisch model voor agogische conversatie als dialogische praktijk	22
3.2.5	Het doel van narratieve gespreksstrategieën: verschuiving van gesloten naar open vertellen	23
3.3	Samenvatting: kenmerken van het verhalende, dialogische karakter van sociaal-agogisch werken	23
3.3.1	Uitgangspunten van een sociaal-agogische verhalenmethodiek	23
3.3.2	De dialogische benadering afgezet tegen een sociaal-technologische benadering	24
3.4	Tot slot: nog een recente publicatie over narratieve begeleidingskunde	25
4	Werken met verhalen in verschillende werkvelden van de sociale sector	26
4.1	Werken met verhalen en foto's in ervaringsleren en exemplarisch leren (CMV)	26
4.1.1	Gemeenplaatsen (topoi of topica) in verhalen	26
4.1.2	Vooronderzoek gericht op het maken van leermateriaal. Codificaties.	27
4.1.3	Balanceren tussen nabijheid en distantie	27
4.1.4	Hoe lok je meerduidige verhalen uit? Perspectiefwisseling als methodisch principe	28
4.2	Arrangeren van ontmoetingen en ondersteunen van nieuwe initiatieven. Nieuwe ervaringen zijn voorwaarde voor nieuwe verhalen! (CMV)	29
4.3	De levensloop en het levensverhaal: belangrijke thema's in educatief werk met ouderen (CMV)	29
4.4	Lokale geschiedenis tussen lering en vermaak (CMV)	30
4.5	Verhalen vertellen en schrijven in het onderwijs. Een intercultureel project met gebruik van internet (CMV/ Pedagogiek)	32
4.6	Dialogisch werken met verhalen in de voorlichtingskunde (CMV/ MWD/ SPH)	33
4.7	Maatschappelijk werk als plek om 'op verhaal te komen'. Een pleidooi voor dialogisch maatschappelijk werk (MWD).	34
48	Werken vanuit het cliëntperspectief in de GGZ en gehandicaptenzorg (SPH)	35

4.9	Het vertellen van herinneringen en levensverhalen door ouderen; reminiscentiemethoden en multimedialprogramma's (SPH)	36
4.10	Ouderen als vertellers van verhalen over ver en vroeger (CMV/ SPH)	39
4.11	De betrokkenheid van docenten bij het werken met verhalen in het werkveld waarvoor de HSAO opleidt	40
4.12	Verhalen van professionals	41
5	Samenvatting en conclusies	43
5.1	Samenvatting	43
5.2	Conclusies en invalshoeken voor experimenten	43
	Literatuurlijst	46

1 Inleiding

Deze inleiding gaat over de achtergrond en het doel van dit vooronderzoek en de opzet en verantwoording ervan.

1.1 Achtergrond en doel van dit vooronderzoek

Dit vooronderzoek maakt onderdeel uit van een verkennend project van de Digitale Universiteit voor het Domein HSAO: ‘*Sociaal verhaal. Digitale verhalen in het sociaal-agogisch onderwijs*’.¹ In de projectoutline wordt het *projectidee* als volgt samengevat.

“Het project Sociaal Verhaal is ontstaan vanuit de behoefte om studenten en werkveld met elkaar in aanraking te brengen en ervoor te zorgen dat de student kennisneemt van de sociale internettoepassingen die binnen het werkveld steeds belangrijker worden.

Sociaal Verhaal staat voor een te ontwikkelen onderwijsmethodiek waarin studenten sociale verhalen (i.e. verhalen van ouderen, migranten, drop-outs, buurtbewoners en wellicht ook beroepskrachten uit de sociale sector) optekenen en publiceren op het internet. Op deze manier maakt hij/ zij op directe manier kennis met de mens achter de sociale problematiek of binnen zijn maatschappelijke omgeving.

De gepubliceerde verhalen zijn interessant voor andere studenten en kunnen ook dienen als uitgangspunt voor onderzoek en als casuïstiek voor (methodiek)onderwijs.

Dit project vormt een eerste verkenning naar de mogelijkheden van het werken met digitale sociale verhalen in het projectonderwijs en onderzoeksprogramma. De resultaten van de verkenning kunnen in vervolprojecten verder uitgewerkt worden.”

De *doelstellingen* van het verkennend project zijn volgens de projectoutline:

- Inzicht krijgen in de manier waarop (digitale) verhalen een rol kunnen spelen in het sociaal agogisch onderwijs.
- Inzicht krijgen in de manier waarop het digitaal optekenen van verhalen kan bijdragen aan de op te zetten onderzoeksprogramma’s binnen de opleidingen.
- Middels een pilot in een onderwijsproject ervaring opdoen met het inzetten van digitale verhalen in het onderwijs.

Het verkennend project is gericht op een oriëntatie op de methodiek, werkwijze en digitale omgeving. Tijdens een pilot zullen studenten verhalen verzamelen en optekenen. Deze dienen als illustratiemateriaal.

Aan het eind van het verkennend project zijn de volgende *resultaten* beschikbaar:

- Een voor Sociaal Verhaal geschikte of geschikt gemaakte internetomgeving (CMS) als showcase en illustratie van de manier waarop het optekenen van sociale verhalen in het onderwijs ingezet kan worden.
- Een minimaal draaiboek voor het inzetten van sociaal verhaal in het onderwijs.
- Een verkenning/voorstudie over de manieren waarop verhalen in het onderwijs en onderzoek worden en kunnen worden ingezet.
- Een evaluatie van de pilot.
- Aanbevelingen voor verdere uitbouw/ontwikkeling van de methodiek en de software.

Dit vooronderzoek maakt onderdeel uit van de voorstudie. Het gaat over de vraag hoe in de sociale sector, waarvoor het sociaal-agogisch onderwijs opleidt, gewerkt wordt met verhalen. Werken met verhalen is een belangrijk onderdeel van de sociaal-agogische beroepen en dus ook een belangrijk aspect van het HSAO-onderwijs.

¹ Kannegieter & Engel (2005).

1.2 Opzet en verantwoording

Dit vooronderzoek naar gebruik van verhalen in de sociale sector is als volgt opgezet.

Hoofdstuk 2 stelt de vraag aan de orde: "Wat verstaan we onder verhalen en wat is de functie ervan?" Daarbij gaan we in op verschillende aspecten van verhalen in onze multiculturele netwerkmaatschappij en op de mogelijkheden van internet.

Hoofdstuk 3 gaat over het werken met verhalen in de sociale sector en resulteert in een aantal uitgangspunten voor een sociaal-agogische verhalenmethodiek, die de basis kan vormen voor Sociaal Verhaal als onderwijsmethodiek. Dit hoofdstuk heeft betrekking op het totale HSAO-domein ofwel het domein 'Social Work' in brede zin.

In nauwe aansluiting bij hoofdstuk 3 geven wij in hoofdstuk 4 een overzicht van verhalenmethodieken, die zijn ontwikkeld voor de verschillende werkvelden waarvoor het HSAO opleidt.

Dat doen we aan de hand van voorbeelden, gekoppeld aan de opleidingen CMV (Culturele en Maatschappelijke Vorming), MWD (Maatschappelijk Werk en Dienstverlening) en SPH (Sociaal Pedagogische Hulpverlening).² Er worden ook voorbeelden gegeven van digitale toepassingen.

Met het oog op de verbreding van de opleidingen naar Social Work is het interessant om te zien, dat de manier waarop gewerkt wordt met verhalen in de verschillende werkvelden veel overeenkomsten vertoont.

Nogal wat docenten uit het HSAO zijn bij het werken met verhalen in het werkveld betrokken, bijvoorbeeld als trainer of methodiekontwikkelaar, maar ook uit persoonlijke interesse. Ter illustratie hiervan staat in paragraaf 4.11 een verhaal van een SPH-docente.

Sociaal Verhaal zal wellicht ook gebruikt worden voor verhalen van professionals. Daarom sluiten we hoofdstuk 4 af met een voorbeeld van een onderzoek naar levensloopverhalen van maatschappelijk werkers en cultureel werkers.

Hoofdstuk 5 bevat een korte samenvatting en conclusies. Daarbij worden een aantal invalshoeken genoemd voor het vervolproject in 2006, waarin experimenten met Sociaal Verhaal centraal zullen staan. Hoofdstuk 5 kan ook als leeswijzer gebruikt worden.

Dit deel van het vooronderzoek, gericht op verhalen in de werkpraktijk, is voornamelijk gebaseerd op onderzoek van theorie- en methodiekliteratuur en webonderzoek, dat we hebben gekoppeld aan concrete voorbeelden uit de werkpraktijk van de sociaal-agogische opleidingen. Resultaten van het webonderzoek zijn ook terug te vinden in de twee bijlagen bij de rapportage van het vooronderzoek. Bijlage 1 is een korte beschrijving van inspirerende voorbeelden van verhalenites. Bijlage 2 bevat andere interessante links voor Sociaal Verhaal.

Werken met verhalen is een belangrijk onderdeel van het werken in de sociale sector. Toch bestaan er voor zover wij weten niet een of twee standaardwerken daarover. In de HSAO-opleidingen komt het werken met verhalen op meerdere plaatsen aan de orde, maar daar is geen duidelijke rode draad in te ontdekken. Het gebeurt fragmentarisch, vaak afhankelijk van de interesse in verhalen en verhaalmethodieken van een docent. (Zie het vooronderzoek naar het gebruik van verhalen in het onderwijs).

De theorie en methodiekontwikkeling over verhalen is verspreid over allerlei publicaties en werk- en opleidingspraktijken. Een groot deel daarvan was bij ons min of meer bekend, maar we hebben nooit echt de tijd gehad om deze praktijken en publicaties in hun samenhang te bekijken en

² In dit hoofdstuk hebben wij twee opleidingen van het HSAO-domein buiten beschouwing gelaten, namelijk Creatieve Therapie (CT) en Pedagogiek. Wij kregen niet tijdig voorbeelden uit de werkvelden van deze opleidingen beschikbaar. Met één uitzondering: in paragraaf 4.5 komt een project aan de orde uit het werkveld van CMV en Pedagogiek. Voor de opleidingen Pedagogiek en CT is het werken met verhalen ongetwijfeld ook van belang. Punt van aandacht voor een vervolproject.

dwarsverbindingen te leggen. Dit vooronderzoek bood daarvoor de gelegenheid. Natuurlijk was ook nu de tijd beperkt. We hadden graag meer willen doen, maar leggen u nu graag onze resultaten voor. Het is geen afgesloten verhaal. We hopen dat het uitdaagt tot verder DU-onderzoek gekoppeld aan de introductie van de website Sociaal Verhaal (www.sociaalverhaal.nl) als nieuw onderwijsinstrument voor het HSAO. Inmiddels heeft de DU een vervolgproject toegekend voor 2006, gericht op experimenten met Sociaal Verhaal.

Deze tekst bevat veel links naar websites. Deze zijn eind november 2005 gecontroleerd.

2 Verhalen: wat verstaan we er onder en wat is de functie ervan?

Dit hoofdstuk gaat over de vraag “Wat verstaan we onder verhalen en wat is de functie ervan?” In de slotparagraaf gaan we in op de mogelijkheden van internet.

2.1 Vertellen: onderwerp van reflectie. Vertellen in de tweede graad

Voor dit vooronderzoek naar het werken met verhalen in de sociale sector hebben we allereerst de vraag gesteld: “Wat verstaan wij onder de term ‘verhalen’?” Daarbij kwamen we bij de start in de literatuur een passage tegen die heel bruikbaar lijkt.

“Verhalen zijn een onlosmakelijk onderdeel van ons dagelijks leven. Wij vertellen ze, luisteren ernaar, lezen ze of denken er aan. Er zijn grappige verhalen, klaagverhalen, ontroerende verhalen, vakantieverhalen, sollicitatieverhalen, roddelverhalen en vele andere verhalen. Eenvoudig beschouwd is een verhaal een opeenvolging van gebeurtenissen die samenhang vertonen. In een verhaal worden meestal drie vragen besproken: Hoe is het begonnen? Wat gebeurde er toen? Hoe liep het af? De volgorde van deze vragen staat niet vast ...”³

Dit lijkt een eenvoudige omschrijving, maar in tweede instantie blijkt het antwoord op de vraag “Wat verstaan we onder verhalen?” minder vanzelfsprekend.

Van het tijdschrift Raster⁴ zijn in 1980 en 1993 twee themanummers verschenen over vertellen. Daarin wordt een discussie gevoerd over de vraag of het vertellen van verhalen in onze tijd nog wel vanzelfsprekend is. Deze Rasterdiscussie gaat primair over het vertellen van verhalen in de literatuur, over de rol van de schrijver en van zijn publiek. Deze discussie is echter ook voor de sociale sector interessant, omdat het vertellen van verhalen een belangrijk element vormt van de dagelijkse praktijk van de sociale sector, zoals we in het hoofdstuk 3 en 4 zullen beschrijven. Centraal in deze Rasterdiscussie staat een opstel van Benjamin (1936) met als titel ‘De verteller’. Volgens Benjamin behoort de verteller tot de leermeesters en wijze mannen.

“Hij weet raad – niet zoals het spreekwoord: voor sommige gevallen, maar zoals de wijze: voor vele gevallen. Want hij bezit de mogelijkheid om over een heel leven te beschikken. (Een leven overigens dat niet alleen de eigen ervaring, maar in niet mindere mate ook die van anderen omvat; de verteller neemt ook wat hij van horen zeggen heeft in zijn eigen ervaring op). Zijn talent bestaat uit zijn leven, zijn verdienste is dat hij zijn hele leven kan vertellen. De verteller is de man die de toorts van zijn leven volkomen op zou kunnen laten branden door de zachte vlam van zijn verhalen.”⁵

De inleiding bij het 2e Rasterthemanummer⁶ over vertellen is van Jacq Vogelaar en heeft als titel ‘Vertellen in de tweede graad’. De inzet van alle vertellen, van het eenvoudigste volksverhaal tot de ingewikkeldste roman, is volgens Vogelaar een oriëntatie of een antwoord op de wereld. In onze moderne samenleving is dat oriëntatievermogen en dus ook de verteller van Benjamin problematisch geworden. Dat is tussen twee haakjes ook de strekking van het opstel, dat Benjamin al in 1936 schreef. Eenvoudige vormen van ‘het gesloten verhaal’ - geschiedenissen met de geschetste verhaalstructuur van een begin, knoping/ ontknoping en slot - zijn hun eigen leven blijven leiden om de simpele reden dat het de elementaire uitingsvormen zijn waarover iedereen beschikt. Vertellen verliest echter in de literatuur zijn vanzelfsprekendheid, alleen al doordat het zichzelf tot onderwerp van reflectie maakt. In de literatuur wordt het verhaal steeds vaker een matrix van verhalen. Bijvoorbeeld bij auteurs als Calvino, Butor, Cortázar. Het gaat niet langer om één

³ Bijl e.a. (2002), pag. 11.

⁴ Raster 13/ 1980 en Raster 61/1993.

⁵ Benjamin (1936), Nederlandse vertaling Raster 13/1980, pag. 39.

⁶ Raster 61, pag. 6-14.

stem van een wijze verteller of leermeester, maar om vele stemmen, niet om één verhaal maar vele verhalen die op elkaar reageren en aansluiten en elkaar kunnen tegenspreken.

De moderne lezer heeft leren wantrouwen, is op dubbelzinnigheid berekend en verdraagt meerduidige teksten. Hij is bereid tot reflectie en dubbele lectuur. Naast de plot, waar het in het volksverhaal omgaat, waardeert hij een diepere plot en is geïnteresseerd in de constructie van de tekst, hoe het verhaal in elkaar steekt.

In onze moderne samenleving en netwerkmaatschappij gaat het om 'vertellen' in de tweede graad: een manier van vertellen (en lezen/ luisteren) die zich bewust is van het verlies van epische harmonie, die het oude vertellen en de oude verhaalstructuur kenmerkte, en die op zoek gaat naar nieuw waarheden 'dwars door alle maatschappelijke en prozaïsche grenzen heen'. Je moet leren 'dwars lezen'⁷ ofwel ongewone verbindingen kunnen leggen tussen verhalen, waardoor nieuwe perspectieven kunnen ontstaan. Vertellen in de tweede graad en dwars lezen zijn ook belangrijke competenties voor sociaal-agogen en hun klanten/ cliënten.

2.2 Verhalen uit religieuze tradities: ook daarbij gaat het om een veelheid van verhalen en 'vertellen in de tweede graad'

Verhalen spelen van oudsher een belangrijke rol in religieuze tradities en in de identiteitsontwikkeling van mensen die zich op een religieuze traditie oriënteren of die daarin als kind zijn opgevoed. Zij praten en denken vaak in de vorm van verhalen. Dat blijkt bijvoorbeeld uit een onderzoek naar de wensen en ervaringen van pleeg grootouders van Caribische of Afrikaanse afkomst in Amsterdam Zuidoost. Tijdens de opvoeding van hun kleinkinderen maken ze veel gebruik van voorbeeldverhalen. Bij de uitwisseling van ervaringen tijdens het onderzoek is dat ook het geval. Vooral de Surinaamse grootouders blijken grote vertellers te zijn.⁸

Religieuze verhalen zijn van grote invloed op onze cultuur en multiculturele samenleving. Ook religieuze verhalen zijn onderwerp van reflectie geworden, ook daarbij is sprake van 'vertellen in de tweede graad' (zie par. 2.1). Een mooi voorbeeld daarvan is een boek van Nico ter Linden, dat dit najaar 2005 is verschenen: 'Een koning op een ezel'. Hij laat daarin aan kinderen vanaf tien jaar zien dat de bijbel (het Nieuwe Testament) eeuwen geleden is ontstaan en bestaat uit verhalen die achteraf zijn opgeschreven.

"In ter Lindens fantasie schrijven Lucas en Matteüs na Jezus' dood hun verhalen samen op:

Matteüs tegen Lucas: 'Ik herinner me dat Jezus gezegd heeft dat je geweld niet met geweld moet beantwoorden, anders houdt het nooit op. Als iemand je op de ene wang slaat, sla dan niet terug maar doe eens wat onverwachts. Keer hem bijvoorbeeld ook je andere wang toe.'

'Dat lijkt me niet eenvoudig,' zei Lucas. 'En moeten kinderen dat ook doen?'

'Kinderen nog niet, denk ik,' zei Matteüs. 'Je moet eerst van binnen sterk worden, voordat je ook sterk kunt zijn.'"⁹

Al eerder heeft Nico ter Linden vanuit hetzelfde perspectief een zestal boeken geschreven voor volwassenen met als titel 'Het verhaal gaat...'

⁷ Berkers e.a. (1981), pag. 78.

De omschrijving van 'dwars' lezen is ontleend aan de theorie over 'Exemplarisch leren' van Oskar Negt In paragraaf 4.1 komen we daarop terug.

⁸ Onderzoek HvA/ ISCB, Leonie van der Valk. Het onderzoek wordt in 2006 afgerond met artikel en boekje met levenswijsheden en verhalen van de pleeg grootouders.

Zie ook: van der Valk (2005).

⁹ Ter Linden (2005). Citaat uit de beschrijving op de website van de uitgeverij Balans. Zie:

<http://balans.bookman.nl/najaar2005/balans.pl?14>

“De bijbel is een bibliotheek op zichzelf en bevat een bonte verzameling boeken, 66 in totaal, ontstaan in een periode van duizend jaar (van 900 voor Chr. tot 130 na Chr.). De teksten hebben een lange ontwikkeling doorgemaakt en zijn het resultaat van een eeuwenlang groeiproces. Het verhaalkarakter van de bijbel ontgaat velen. Onbekendheid met de symbolenwereld van Oude en Nieuwe Testament maakt het boek dat onze cultuur zo diepgaand heeft beïnvloed tot een steeds ontoegankelijker document.

Nico ter Linden, jarenlang predikant van de Westerkerk in Amsterdam, heeft de uitdaging aangenomen een schat aan bijbelse verhalen te hervertellen en als een gids uitleg te geven en te verhelderen.”¹⁰

Anton Wessels (2002) laat in zijn boek ‘Islam Verhalenderwijs’ het verhalende karakter van de Koran zien, o.a. door verhalen uit de Koran in verbinding te brengen met verhalen uit de joodse en christelijke traditie. Daarmee biedt hij mogelijkheden om bruggen te slaan in onze multiculturele samenleving. Wessels verwijst in zijn boek naar Nico ter Linden: “Zoals Nico ter Linden over de bijbel vertelt in *Het verhaal gaat...*, zo zou ook over de koran gesproken kunnen worden, want de koran bevat net als de bijbel vele verhalen.”¹¹

“Anton Wessels verbindt de verhalen uit de joodse, christelijke en islamitische traditie. Hij laat zien dat koran en bijbel, naast verschillen, veel gemeenschappelijks bevatten. Aan de hand van literaire fragmenten uit heden en verleden bespreekt hij onze westerse ideeën over de islam. En met de verhalen van schrijvers tussen twee culturen, onder wie vrouwen en jongeren, toont hij de belevingswereld van moslims die in de diaspora leven in het Westen. Door al deze verhalen in samenhang met elkaar en hun omgeving te bespreken geeft hij een genuanceerd beeld van hoe moslims, én wijzelf, omgaan met vragen van geloof, leer en leven.”¹²

2.3 De functie van verhalen voor identiteitsontwikkeling in onze netwerksamenleving: narratieve identiteit en moraal

Marianne van den Boomen gaat in haar boek ‘*Leven op het net*’ uit van een soortgelijke visie op verhalen als in de Rasterdiscussie, die wij in par. 2.1 hebben geschetst. Ook volgens haar gaat het bij verhalen steeds minder om één afgerond verhaal, maar om een veelheid aan verhalen en zij verbindt deze visie op verhalen met het concept ‘narratieve identiteit en narratieve moraal’.¹³

“De huidige netwerkmaatschappij bestaat uit vele netwerken waarin mensen zich bewegen. En dus zitten ze opgescheept met vele verhalen en personages waaruit zij zichzelf moeten samenstellen. Dat maakt de ‘levensopdracht’ voor een individu er niet eenvoudiger op: het tot een redelijk coherente eenheid brengen van al die biografische gegevens.

De kwestie van de problematische hedendaagse identiteit is de laatste decennia hoog op de agenda van de psychologie geplaatst.”

Van den Boomen verwijst in dit verband naar Willibrord de Graaf (1999).

“De standaardbiografie is vervangen door een rangeerbiografie: de kunst is om de diverse “modules” van het leven (scholing, partner, werk, kinderen, vriendschappen, vrije tijd) in wisselende volgordes, afhankelijk van het moment, aan elkaar te schakelen.”¹⁴

Vervolgens verwijst van den Boomen naar Kenneth Gergen (1999).

¹⁰ Ter Linden (1996 – 2003). Citaat is ontleend aan de flaptekst van deel 1 (1996).

¹¹ Wessels (2002), pag. 66.

¹² Informatie over ‘Islam Verhalenderwijs’ op de website van de uitgeverij Nieuwezijds. Zie:

<http://www.nieuwezijds.nl/frame.php?url=http://www.nieuwezijds.nl/boeken/9057120151.html>

¹³ ‘Narratief’ betekent volgens van Dale (1992): verhalend, op de manier van een verhaal. Zie voor de narratieve benadering ook de bijdrage van Victor van den Berselaar aan de voorstudie voor Sociaal Verhaal.

¹⁴ Van den Boomen (2000), pag. 123 –124.

“De psycholoog Kenneth Gergen wijst erop hoe dit zich voortdurend moeten verhouden tot verschillende sociale groepen en relaties gebeurt in de vorm van verhalen. Verhalen, die narratieve identiteiten produceren, dat wil zeggen context- en netwerkgebonden antwoorden op de vraag: wie ben ik, waar kom ik vandaan en waar ga ik naar toe? Die verhalen zijn volgens Gergen nooit neutraal, ze zijn altijd moreel geladen. Beter gezegd: ze produceren moraal, noties van goed en kwaad, doordat er voortdurend personen, doelen en mensbeelden in worden geëvalueerd, met waarde beladen. *‘Narratives are vital both to the creation and sustenance of value, and to the achievement of individual identity’*”.¹⁵

Ook in literatuur die gaat over verhalen in de praktijk van de sociale sector wordt aangegeven dat identiteitsontwikkeling in onze netwerksamenleving niet eenvoudig is en dat mensen daarbij te maken hebben met een veelheid aan verhalen. Van Nijnatten geeft daarvan de volgende schets. “De moderne mens is bevrijd van instituties maar functioneert nu vaker in netwerken. Dat zijn snel veranderende gemeenschappen met vage en doorlaatbare grenzen, waarin verschillende soorten relaties naast elkaar bestaan. De meeste mensen functioneren in meerdere van die netwerken tegelijkertijd zonder dat die met elkaar in verbinding behoeven te staan en zonder dat die nog samenvallen met hun gezin, buurt of werk. Iedereen heeft zijn eigen persoonlijke gemeenschap. In die steeds wisselende relaties wordt een enorm appèl gedaan op het onderhandelend vermogen van mensen, om betekenis aan het leven te geven”.

“De moderne samenleving stelt hoge eisen aan individuele mensen, van wie verwacht wordt dat zij kunnen inspelen op snel veranderende situaties, niet in paniek raken door de vele keuzes die het leven voorschotelt maar zich zeker genoeg voelen een eigen levenspad te bewandelen en met anderen te onderhandelen over gezamenlijke projecten. Het is een wereld die weinig constante structuren heeft en onvriendelijk is voor mensen die niet zo zelfstandig zijn dat zij hun eigen leven kunnen projecteren en uitvoeren.”¹⁶

Volgens van Nijnatten komt een kind als het zich losmaakt uit de exclusieve relatie met de moeder en leert praten terecht in een ‘netwerk van verhalen’ van allerlei anderen uit de wereld om hem heen, die steeds verwijzen naar andere situaties en zo een oneindig verlangen doen ontstaan naar datgene wat anders is.¹⁷ Volgens van Nijnatten spelen verhalen een belangrijke rol in de persoonlijkheidsontwikkeling en op momenten waarop zich daarin problemen voordoen. Wanneer mensen met dergelijke problemen te maken krijgen, doordat zij onvoldoende autonomie hebben ontwikkeld of door problemen worden overspoeld, kunnen zij terecht bij bijvoorbeeld het maatschappelijk werk. Maatschappelijk werkers kunnen in dat geval mensen ondersteuning bieden om weer ‘op verhaal te komen’.¹⁸

In het HSAO zijn identiteitsontwikkeling en de noodzaak om een eigen levensverhaal te ontwikkelen belangrijke items. De landelijke toekomstverkenning van de MWD-opleidingen van mei 1997 zegt hierover:

¹⁵ Van den Boomen (2000), pag. 124.

¹⁶ Van Nijnatten (2004), pag. 74-75. In deze publicatie oriënteert van Nijnatten zich ook o.m. op theorieën van Gergen over narrativiteit, identiteitsontwikkeling en moraal. Gergen is dus een interessante bron voor verdere studie.

¹⁷ Van Nijnatten (2004), pag. 45. Hij verwijst daarbij naar Mooij (1975). De uitdrukking ‘netwerk van verhalen’ kwamen wij voor de eerste keer tegen in een lezing van Bert Mulder, op de lezingenmiddag ‘Sterke verhalen op het web’, georganiseerd door het Amsterdams Historisch Museum en Mediamatic n.a.v. het initiatief ‘Geheugen van Oost’, 25 maart 2004. Het was verrassend dat we deze uitdrukking ook tegenkwamen bij van Nijnatten.

¹⁸ Van Nijnatten (2004, pag. 129; 2005). ‘Op verhaal komen’ is de titel van zijn oratie (2005) als bijzonder hoogleraar (bedrijfs) maatschappelijk werk aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Digitale versie: <http://www.ru.nl/contents/pages/11730/vannijnatten.pdf>

“Door het ontbreken van vaste kaders en bindingen staat het individu voor de opdracht aan de eigen identiteit te werken op straffe van het verlies van ontologische zekerheid (Giddens, 1991). Aan de identiteit werken betekent een persoonlijk levensverhaal creëren over wie men is, waar men vandaan komt en waar men naar toe wil.”¹⁹

Het concept ‘narratieve identiteit en moraal’ is interessant voor de sociale sector en voor een verhalenmethodiek die aansluit bij Sociaal Verhaal. Het concept vraagt om verdere uitwerking. Een aantal opleidingen en auteurs zijn daarmee bezig.²⁰

In hoofdstuk 3 en 4 gaan we nader in op de rol die maatschappelijk werkers en andere sociaal-agogen kunnen spelen bij de noodzaak om een eigen levensverhaal te ontwikkelen en het zonnig te herzien bij ingrijpende levensgebeurtenissen.

2.4 Verhalen en culturele diversiteit

In paragraaf 2.3 hebben we beschreven dat verhalen een belangrijke functie vervullen in het kader van identiteitsontwikkeling. Dat geldt ook voor de identiteitsontwikkeling van migranten en meer in het algemeen voor het leren omgaan met culturele diversiteit in onze samenleving.

Interessant in dit verband zijn de opstellen van Stuart Hall (1991), omdat zij goed aansluiten bij het concept ‘narratieve identiteit’, dat we in de vorige paragraaf hebben beschreven. Identiteit en etniciteit hebben volgens Hall een narratief karakter. Het zijn constructies die gebaseerd zijn op de ontmoetingen tussen subjectieve verhalen en de vertellingen van de geschiedenis en de cultuur. Hall beschrijft bijvoorbeeld hoe ‘zwarte’ identiteit tot stand wordt gebracht. Daarvan zijn evenmin vaststaande definities te geven als van klasse en sekse als bronnen van identiteit. Ter illustratie daarvan vertelt Hall zijn eigen verhalen. Hieronder een voorbeeld van zo’n verhaal uit het opstel ‘Het minimale zelf’.

“De moeilijkheid is dat wanneer iemand zich realiseert een immigrant te zijn, hij/zij op dat zelfde ogenblik tevens beseft dat het niet langer mogelijk is een immigrant te zijn: het is geen houdbare positie. Ikzelf onderging toen het lange en belangrijke politieke bewustwordingsproces waarin ik ontdekte dat ik ‘zwart’ ben. Zichzelf als zwart beschouwen is opnieuw een erkenning van het zelf door onderscheid: je probeert jezelf te definiëren ten opzichte van bepaalde duidelijke tegengesteldheden en uitersten. We onderschatten voortdurend het belang van dit vermogen van mensen zichzelf psychisch in de zwarte identiteit tot stand te brengen – de invloed die het heeft gehad op cruciale politieke verschijnselen die zich in de wereld hebben voorgedaan. Men heeft lang gedacht dat het een simpel proces is: een erkenning; een opheffing van twijfels, een tot rust komen op een plaats die daar altijd al was. De ware ik, eindelijk!

Punt is echter dat ‘zwart’ daar ook nooit eerder was. Het is altijd een instabiele identiteit geweest – in psychisch, cultureel en politiek opzicht. Het is ook maar een vertelling, een verhaal, een geschiedenis. Iets dat geconstrueerd is, verteld, besproken, niet simpel weg gevonden...

Zwart is een identiteit die geleerd moest worden en die pas op een bepaald moment geleerd kon worden. Op Jamaica was dat in de jaren zeventig.”²¹

¹⁹ Van Riet (1990), pag. 10.

²⁰ Bijvoorbeeld van Nijnatten (2004; 2005), maar ook de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht en Victor van den Bersselaar van het ISCB van de Hogeschool van Amsterdam (zie zijn bijdrage aan het vooronderzoek voor Sociaal Verhaal).

In de HBO-opleidingen uit het domein Social Work groeit de belangstelling voor narratieve benaderingen en ‘constructief maatschappelijk werk’, mede onder invloed van het werk van Nijnatten. Daarvoor is bijvoorbeeld Parton en O’Byrne (2000) belangrijk, een publicatie waar van Nijnatten ook (onder meer) gebruik van maakt. Zie ook par. 4.7.

²¹ Hall (1991), pag. 197.

Een veelbelovende jonge organisatie die actief is op het gebied van migratieverhalen en die ook gebruik maakt van internet, is Imagine IC.

Imagine IC: beeld als medium voor het presenteren van persoonlijke geschiedenissen van migranten en eigentijdse culturele diversiteit

Imagine IC is een nieuw instituut in Amsterdam Zuidoost voor de verbeelding van identiteit en culturen. Imagine IC verzamelt persoonlijke geschiedenissen en presenteert deze in audiovisuele en digitale producties. Imagine IC prikkelt migranten om hun persoonlijke verhaal in beeld te brengen en aan een breed publiek te presenteren.

Imagine IC kiest beeld als medium. Hiermee wil zij inspelen op de groeiende betekenis van visuele cultuur in onze maatschappij; vooral voor jongeren is beeld een snel, innovatief en aantrekkelijk communicatiemiddel. Omdat **taalbelemmeringen ontbreken** heeft beeld een zekere universele zeggingskracht. Tegelijkertijd is de interpretatie van beeld juist cultuurgebonden.

Door gebruik te maken van oral history en ICT verzamelt Imagine IC verhalen over migratiegeschiedenis en eigentijdse culturele diversiteit. Op deze manier presenteren migranten een eigen visie op hun leven in Nederland.

Voor jongeren organiseert Imagine IC bijvoorbeeld digitale video- en fotoworkshops waarin zij hun eigen beeldproducties maken. Senioren werken bij Imagine IC aan digitale programma's om hun verhaal vast te leggen.

Naast het verzamelen van nieuwe beeldproducties wil Imagine IC archiefmateriaal over migratiegeschiedenis en culturele diversiteit toegankelijk maken. In de Nederlandse archieven ligt veel, nog nauwelijks bekend film- en fotomateriaal. Imagine IC vraagt beeldspecialisten dit materiaal op te zoeken, te beschrijven en in een databestand op te nemen.²²

2.5 Verhalen vertellen die perspectief en vertrouwen bieden: een publieke en politieke verantwoordelijkheid

Uit de voorgaande paragrafen zou je kunnen concluderen dat identiteitsontwikkeling in onze multiculturele netwerksamenleving vooral een verantwoordelijkheid van het individu is: iedereen staat voor de niet geringe taak om zijn persoonlijke (levens)verhaal te creëren. Dat is echter de helft van het verhaal en vraagt om een aanvulling. Ook op publiek niveau zijn verhalen nodig die een perspectief en vertrouwen scheppen voor de diverse groepen die in onze multiculturele samenleving hun weg moeten vinden. Daarin spelen de media een rol, maar ook sociaal-agogen. In het weekblad De Groene Amsterdammer stond deze zomer een treffend pleidooi hiervoor van Maarten Hajer (2005) naar aanleiding van o.a. de moord op Theo van Gogh. Een paar citaten. "De overheid kan geen volledige veiligheid garanderen, maar beïnvloedt wel degelijk het verloop van de maatschappelijke onrust. De overheid is zich daarbij onvoldoende bewust van de mogelijkheden die haar ter beschikking staan. Want er bestaat zoets als een dramaturgie van veiligheid. Juist die dramaturgie verdient heroverweging."

"Het politieke risico schuilt vaak niet zozeer in de fysieke explosiviteit als wel in de sociale explosiviteit. Het probleem is namelijk niet onveiligheid maar maatschappelijke angst daarvoor. Ons type samenleving kan niet functioneren als de angst prevaleert. Alles, van de economie tot de dagelijkse veiligheid, is gebaseerd op vertrouwen."

"De overheid onderkent niet hoe belangrijk het is om in dergelijke situaties (zoals de crisissituatie na de moord op Theo van Gogh - ae) verhalen te vertellen waarin aan de identiteit van diverse

Naast Hall zijn Kristeva (1991) en Visker (2005) interessant. Volgens hen confronteert multiculturaliteit ons niet alleen met een verschil in ons, maar ook met ons eigen verschil ofwel met de vreemdeling in onszelf.

²² Bron : <http://www.imagineic.nl> . Zie deze website voor meer informatie.

groepen burgers wordt geappelleerd en die hen een nieuw perspectief voor hun identiteit geven. Ook zonder illusies over totale stuurbaarheid moet de overheid bij nieuwe risico's ingrijpen. Een radeloze overheid is funest, maar een overheid die meer belooft dan ze kan waarmaken is dat ook.” “Deze dramaturgie, waarin burgers een rol spelen maar de overheid het script schrijft, bestaat uit drie delen. Ten eerste: oog voor sociale emotie. Ten tweede: politici die verhalen vertellen die diverse groepen een nieuw perspectief schetsen voor de ontwikkeling van hun identiteit. Ten derde: politieke leiding die vertrouwen geeft door verantwoordelijkheid te delen en zelforganisatie tussen overheidsfunctionarissen en burgers te bevorderen.”²³

2.6 Sociaal verhaal: samenwerken aan een verhaal, dat ruimte biedt voor nieuwe verhalen

In het boekje ‘Vertellen werkt’ staat een interviewverslag met als titel ‘Verhalen verbinden’²⁴. Het concept dat daarin wordt geschetst sluit goed aan bij de vorige paragrafen. In dit interview gaat het namelijk ook om een veelheid van verhalen, die met elkaar het grotere verhaal vormen van een gemeenschap.

Voorbeeld: een managementteam vormt haar strategie door verhalen te vertellen

Als je vijf managers een verhaal laat vertellen over hun bedrijf, krijg je vijf verschillende plaatjes van hetzelfde bedrijf. Dat komt doordat mensen verhalen vertellen vanuit een andere achtergrond, beleving, ervaring, benadering. Delen overlappen, maar grote delen verschillen en het is boeiend om met elkaar over die verschillen te praten. Verhalen binden en zijn een goede basis voor samenwerking. Gemeenschappelijkheid krijg je als je in je verhaal ruimte overlaat. Je moet het dus nooit helemaal dichttimmeren.²⁵

Dit voorbeeld is goed over te zetten naar een buurt, een verzorgingshuis, een school, een jongerencentrum. Het sluit aan bij ons idee van Sociaal Verhaal: sociale verhalen zijn verhalen die binden. Meerdere mensen bouwen aan een verhaal, dat ruimte biedt voor bijdragen van nog meer mensen. In hoofdstuk 4 zijn daarvan voorbeelden uit de praktijk van de sociale sector te vinden. Door meerdere mensen hun verhaal te laten vertellen, kunnen nieuwe relaties en verbindingen ontstaan. Het voorbeeld is ook goed over te zetten naar de mogelijkheden die verhalensites op internet bieden. Daarover gaat de volgende paragraaf.

2.7 De mogelijkheden van internet

In de gangbare opvatting heeft een goed verhaal een eenduidige structuur: personages, begin en eind, tijd en plaats en een plot of knoop en ontknoping.²⁶ Er is sprake van een eenduidig, samenhangend verhaal, verteld vanuit het perspectief van één verteller. In de voorgaande paragrafen is aangegeven dat het in onze moderne samenleving steeds vaker gaat om een andere verhaalstructuur en een andere manier van vertellen. Daarbij gaat het met name om de volgende verhaalkenmerken²⁷:

- Niet één verhaal, maar vele verhalen: een matrix ofwel een netwerk van verhalen.
- Niet één stem, maar een polyfoon verhaal dat wordt verteld door vele stemmen. Ook één verteller kan met meerdere stemmen spreken.

²³ Hajer (2005), pag. 37.

²⁴ Bijl e.a. (2002), pag. 20-27.

²⁵ Bijl e.a. (2002), pag. 23.

²⁶ Zie Bijl e.a. (2002), pag. 11, 34-36, 41, 54, 55.

²⁷ In de bijdrage van Victor van den Bersselaar aan het verkennend project Sociaal Verhaal worden kenmerken aangegeven van het levensverhaal als medium waarin de narrativiteit vorm krijgt. Deze zijn deels vergelijkbaar met de verhaalkenmerken, genoemd in deze paragraaf.

- Geen eenduidig verhaal, maar meerduidige verhalen met tegenspraken. Ook een verteller kan zich zelf tegenspreken, een meerduidig ambivalent verhaal vertellen.
- Een verhaal vormt niet altijd één samenhangend geheel, maar kan bestaan uit verschillende fragmenten, die niet naadloos op elkaar aan hoeven te sluiten.
- Gesloten verhalen zijn minder vanzelfsprekend en effectief, het kan nuttig zijn om ze open te breken en te zoeken naar andere verhalen.
- Iedere persoon staat voor de opgave om enige coherentie in zijn of haar levensverhaal aan te brengen. En als dat verhaal niet meer voldoet, het open te breken en op zoek te gaan naar een nieuw verhaal.
- Verhalen, die door meerdere vertellers worden gemaakt, kunnen een samenbindende functie hebben en sociale cohesie bevorderen.
- Om verhalen te kunnen analyseren en begrijpen is bereidheid tot reflectie en dubbele lectuur/ dwars lezen nodig. Je moet een verhaal leren wantrouwen en dubbelzinnigheid en meerduidigheid leren verdragen. En ongewone verbindingen leren maken tussen verhalen, waardoor nieuwe perspectieven ontstaan.

Internet biedt mogelijkheden, die goed aansluiten bij deze netwerkachtige verhalenstructuur en manier van vertellen. Daarom is het een interessant medium voor het vertellen van verhalen in onze netwerksamenleving. Bijvoorbeeld op de volgende punten.

- Computerprogramma's bieden vergeleken met pen en typemachine interessante mogelijkheden: teksten/ verhalen zijn eenvoudig te wijzigen, de volgorde van een verhaal kun je snel wijzigen, je kunt plaatjes toevoegen, enz. Je kunt in een tekst ook hyperlinks aanbrengen, waardoor ze verbonden worden met andere teksten. Een Content Management Systeem (CMS) kan de mogelijkheid bieden om teksten met elkaar te verbinden via trefwoorden en te linken met soortgelijke verhalen. Daardoor kan een 'netwerk van verhalen' worden geproduceerd, waarin je bijvoorbeeld makkelijk soortgelijke verhalen kan vinden.
- Internet biedt de mogelijkheid tot eenvoudige en brede verspreiding/ publicatie van verhalen. De doelgroep/ groep toehoorders wordt groter en rijker. Via internet kun je een verhaal snel versturen naar anderen, die er weer op kunnen reageren. Internet is interactief!
- Op internet worden veel verhalen verteld, op verhalensites maar bijvoorbeeld ook in virtuele gemeenschappen. Er bestaat zelfs een specifieke term voor het vertellen van verhalen op internet, namelijk digital storytelling.²⁸
- Verhalensites zijn vaak gekoppeld aan (orale) geschiedenis.
- Internet is een medium dat nieuwe mogelijkheden biedt om jezelf uit te drukken en je identiteit te ontwikkelen. Daardoor ontstaat ook de behoefte om zich beter uit te drukken in woord en beeld. Ook kunstenaars spelen daarbij een rol.²⁹ Schrijven op internet is een nieuwe vaardigheid geworden, waarover allerlei publicaties verschijnen. Door internet ontstaan dus ook nieuwe educatieve behoeften.
- Verhalen op internet spelen in toenemende mate een rol bij identiteitsvorming. Internet speelt een belangrijke rol in de jongerencultuur, maar kan ook bijdragen aan de kwaliteit van leven van ouderen.³⁰ Sinds een aantal jaren zijn er veel websites opgericht voor en door specifieke groepen, zoals www.maroc.nl, www.maghreb.nl, www.yasmina.marokko.nl, www.lokum.nl, www.seniorweb.nl, www.verhalenvanvroeger.nl. Deze websites zijn populair onder de betreffende groepen, maar ook een rijke bron om meer zicht te krijgen op wat er leeft in de samenleving en in deze groepen, dus ook voor sociaal-agogen!

²⁸ Bij de Hogeschool Utrecht is een boek in de maak over digital storytelling als instrument voor studie, onderzoek en beroep in educatie en social work. Het komt waarschijnlijk in 2006. Zie van Haaster (2006).

Zie voor digital storytelling sites Bijlage 1 bij het rapport van het vooronderzoek.

²⁹ Kuiper (2005).

³⁰ Zie Linders e.a. (2004).

Volgens van den Boomen werpt het concept 'narratieve identiteit en moraal' een verhelderend licht op wat mensen doen in virtuele gemeenschappen.

Voorbeeld: verhalen in virtuele gemeenschappen (van den Boomen)

"Verhalen vormen het materiaal waaruit virtuele gemeenschappen zijn opgetrokken. Verhalen over gebeurtenissen, over samenwerking, over conflicten, media, moraal. Verhalen over personen, verhalen van personen. Die verhalen vormen met elkaar het grotere verhaal van de gemeenschap, met de leden als personages."

"Dat levert zelden om afgeronde of fraai gevormde verhalen op, maar wel om narratieve fragmenten: puzzelstukjes uit het dagelijks leven. Puzzelstukjes uit verschillende contexten van identiteit en moraal, op zoek naar integratie en confrontatie."

Hier wordt narratief gewerkt: aan levensopdrachten, aan identiteitsconstructies, aan globale verhoudingen, aan moraal en aan gemeenschappen.³¹

Het idee voor Sociaal Verhaal is in 2003/4 ontstaan naar aanleiding van presentaties van twee verhalenites, namelijk 'Verhalen van vroeger' en 'Geheugen van Oost'. Deze verhalenites en inmiddels ook 'Geheugen van West' en 'Geheugen van Almere' zijn interessante voorbeelden van sites waarop een 'netwerk van verhalen' wordt geproduceerd. De verhalen worden gepubliceerd in de vorm van een netwerkstructuur. Als je een verhaal bekijkt worden daarnaast verhalen aangegeven over soortgelijke onderwerpen. Bezoekers van Geheugen van Oost en Geheugen van West kunnen op de verhalen reageren. Bij Geheugen van West kunnen zij ook zelf verhalen achterlaten. Zo ontstaat een veelheid van verhalen, die vervolgvragen kunnen oproepen. Deze sites zijn gemaakt op basis van een Content Management Systeem voor verhalenites, namelijk AnyStory van Mediamatic. AnyStory legt op basis van trefwoorden verbanden tussen verschillende verhalen, waardoor de gebruiker heel gemakkelijk door de site kan navigeren. Ook de website Sociaal Verhaal (www.sociaalverhaal.nl) is gemaakt op basis van AnyStory.

Drie verhalenites, die als voorbeeld hebben gediend voor het projectplan Sociaal Verhaal

Verhalen van Vroeger is een multimedia archief waarbij herinneringen van ouderen het uitgangspunt vormen en de praktijk van het verhalen vertellen centraal staat. Aan de hand van persoonlijke foto's vertellen ouderen bijvoorbeeld over hun familiegeschiedenis, het beroep dat ze hebben uitgeoefend, de buurt waarin ze gewoond hebben of de school die ze bezocht hebben. Het gaat om het soort verhalen dat je niet in een geschiedenisboek zult vinden, een bijzonder overzicht van de dagelijkse geschiedenis van de afgelopen honderd jaar.

Er wordt bijvoorbeeld aan 'Verhalen van vroeger' gewerkt in een Amsterdams verzorgingscentrum in Oud-West. Daar is ook extra aandacht besteed aan een goede omgeving, die uitnodigt om verhalen te vertellen. Er is een verhalenkamer ingericht, waar ouderen op reeds gepubliceerde verhalen kunnen reageren en hun verhalen vertellen. Zo ontstaan nieuwe verhalen, die weer kunnen worden toegevoegd.

www.verhalenvanvroeger.nl

Geheugen van Oost wordt gevuld met verhalen door vrijwilligers, die de buurt in gaan om mensen te interviewen. Zij hebben een korte training gehad in interviewen, verhalen schrijven en gebruik

³¹ Van den Boomen (2000). De drie citaten zijn afkomstig van resp. pag. 123, 124 en 125.

In een latere publicatie noemt van den Boomen virtuele gemeenschappen vormen van 'lichte gemeenschappen' (Zie van den Boomen, 2004).

van 'Geheugen van Oost' als Content Management Systeem. Vrijwilligers zijn de motor achter de site. Lezers kunnen op de site ook reageren op een verhaal. Er wordt actief gezocht naar allerlei plaatsen om nieuwe verhalen te verzamelen. Zo reisde bijvoorbeeld op het festival De Rode Loper een huiskamer met een 'geheugenstoel' door het stadsdeel, waar mensen hun verhaal konden vertellen³².

Geheugen van Oost is een initiatief van het Amsterdams Historisch Museum (AHM) en het digitale trapveld 'Buurt on-line' van de MDSO, een instelling voor maatschappelijke dienstverlening en opbouwwerk in Amsterdam Oost. Geheugen van Oost won in november 2003 de prijs voor het 'Beste Project van een Trapveld 2003'. Het project is onder meer beschreven als voorbeeld van een ICT-project dat gericht is op de bevordering van sociale cohesie in wijken en buurten.³³

www.geheugenvanoost.nl .

Geheugen van West is ontwikkeld n.a.v. het voorbeeld van Geheugen van Oost. Bijzonder is de aanleiding van Geheugen van West, namelijk ingrijpende veranderingen in stadsdeel Geuzeveld Slotermeer van Amsterdam. 80% van de bestaande woningen verdwijnt! Men maakt zich zorgen over de sociale samenhang in de wijk. De website wordt gezien als middel om samen te werken aan een gemeenschappelijke historie en identiteit. www.geheugenvanwest.nl

Inmiddels bestaat ook **Geheugen van Almere** www.geheugenvanalmere.nl.

Mediamatic heeft ook contact met Imagine IC (zie par. 2.4) over de ontwikkeling van een verhalen-site.

In Bijlage1 van het rapport van het vooronderzoek staan meer voorbeelden van inspirerende verhalen-sites.

³² Dries e.a. (2004), pag. 39.

³³ Dries (2004), pag. 35 e.v.

3 Werken met verhalen in de beroepspraktijk van de sociale sector

Dit hoofdstuk gaat over het werken met verhalen in de sociale sector en resulteert in een aantal uitgangspunten voor een sociaal-agogische verhalenmethodiek, die de basis kan vormen voor Sociaal Verhaal als onderwijsmethodiek. Dit hoofdstuk heeft betrekking op het HSAO-domein ofwel het domein 'Social Work' in brede zin. In het volgende hoofdstuk gaan wij in op verhalenmethodieken die zijn ontwikkeld voor de verschillende werkvelden waarvoor het HSAO opleidt.

3.1 Werken met verhalen als terugkerend thema in de theorie van agogisch handelen

De belangstelling voor het werken met verhalen in de sociale sector heeft een lange traditie. Het was bijvoorbeeld een centraal thema in de 70er jaren, toen op verschillende universiteiten de grondslagen voor de andragologie werden ontwikkeld. Andragologie werd toen geïntroduceerd als wetenschap van de andragogie. Andragogie is een andere term voor het agogisch werken met volwassenen, parallel aan Pedagogie als het werken met kinderen.³⁴

3.1.1 Nijk: andragogisch handelen, gericht op ondersteuning bij stagnerende verhalen³⁵

Een belangrijk voorbeeld van de belangstelling in de andragologie voor verhalen is het werk van Nijk.³⁶ De basis voor het agogische handelen is bij Nijk altijd het verhaal van de cliënt. Het verhaal is een onderdeel van het handelen. Een belangrijk aspect van Nijks theorie is, dat agogen ondersteuning kunnen bieden bij 'stagnerende verhalen'.

Van een stagnerend verhaal is sprake wanneer de verhalen waarmee mensen zijn opgegroeid ongeloofwaardig zijn geworden en niet meer te rijmen zijn met opvattingen of vormen van zingeving waarmee mensen later in aanraking zijn gekomen. Wanneer het verhaal stagneert kunnen mensen zich wenden tot een hulpverlener. Het enige instrument waar de hulpverlener over beschikt is het gesprek en wel in de vorm van een dialoog, op basis van een symmetrische, gelijkwaardige relatie tussen hulpverlener en cliënt. Doel van het gesprek is het verhaal van de cliënt weer vlot te krijgen en via het verhaal zijn handelen.³⁷

Nijk bepleit een wijsgerige hermeneutische benadering van de andrago(lo)gie tegenover de sociaal-technologische benadering die aan het eind van de 60er jaren is geïntroduceerd door van Beugen. Het hermeneutische uitgangspunt van Nijk en zijn volgelingen Baart en Verbiest³⁸ is, dat het woord van de cliënt de toetssteen is voor de interpretaties die in het gesprek naar voren komen. Baart gebruikt in dit verband het begrip 'biografische gesitueerdheid', waarmee hij bedoelt dat de betekenisproductie beperkt moet blijven tot wat passend is in het levensverhaal van de cliënt.³⁹ De andragogische relatie is bij deze auteurs een hermeneutische relatie. De hermeneutische relatie is op haar beurt bij uitstek een morele relatie, waarbij het morele bestaat in het respect voor de autonomie van de cliënt.

³⁴ Andragologie is omstreeks 1990 afgeschaft als aparte studierichting. Het bleef toen wel een specifieke afstudeermogelijkheid bij andere studierichtingen.

³⁵ Deze subparagraaf over Nijk is, om dubbel werk te voorkomen, ontleend aan de bijdrage van Victor van den Bersselaar aan het Vooronderzoek voor Sociaal Verhaal.

³⁶ Zie Nijk (1984), pag. 175. Nijk (1926-1982) doceerde van 1971–1980 theoretische andragologie aan de Universiteit van Amsterdam en in 1982 nog kort aan de Rijksuniversiteit van Utrecht. Daarnaast doceerde hij sociale filosofie aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam. Hij heeft in de periode 1958-1970 zijn sporen verdiend in het vormingswerk in internaatsverband en de theorievorming daarover.

³⁷ A.J. Nijk (1978), pag. 133-176, hoofdstuk 5 'Het hermeneutische aspect van de andragogie'.

³⁸ E. Verbiest (1984).

³⁹ A.J. Baart (1987).

Hulpverlening is niet het enige antwoord op stagnerende verhalen. Het stagnerende verhaal kan ook een rol spelen in andere andragogische werkvormen zoals het vormingswerk, opbouwwerk en sociale activeringswerk. Maar ook dan gaat het om het aanknopen bij de betekenisgeving door de cliënten.

3.1.2 Warmenhoven: recht doen aan het verhaal van de cliënt

In de andrago(lo)gische theorievorming van Warmenhoven⁴⁰ neemt het opstel van Benjamin 'De verteller', dat ook centraal stond in de Rasterdiscussie (zie par. 2.1), een sleutelpositie in. In de andragogie gaat het om het verhaal van de cliënt, dat recht gedaan moet worden, maar ook volgens Warmenhoven is het vertellen van verhalen en het 'raad weten' niet meer vanzelfsprekend. Hij verwijst daarbij naar Benjamin en stelt de consequenties aan de orde voor de andragogie en de andragologie. Hieronder twee citaten uit colleges van 1975-1976 als voorbeeld.

"De mogelijkheid om raad te geven is volstrekt denkbeeldig geworden, gezien het feit hoe wij de wereld in beweging hebben gebracht. Onze wereld is in een staat van permanente verandering, van permanente revolutie. De mogelijkheid om ervaringen te kunnen meedelen neemt zienderogen af. Onze ervaring van gister lijkt voor vandaag geen waarde meer te hebben, geen raad in te houden. 'Wij weten ons geen raad en hebben geen raad voor anderen'.⁴¹ Wij zijn radeloze mensen. Daarom is het niet vreemd dat er tegenwoordig zo'n hausse is in technieken om ervaring te krijgen en om ervaringen uit te wisselen."

"Wij zijn vóór een democratische manier van werken, wij willen dat de cliënt zich uitspreekt, dat er goede vragen worden gesteld, aan de hand waarvan de cliënt zijn verhaal kan vertellen. Toch is het vanuit het oogpunt van Benjamin gezien, de vraag of onze gesprekstechniek, onze methodes en procedures niet verstaan moeten worden als een uitdrukking van radeloosheid."⁴²

Bij Warmenhoven bestaat het werk van andragogen uit het ondersteunen van mensen om op verhaal te komen. Andragologie zou andragogen daarbij moeten helpen, maar wordt daarbij belemmerd door sociaal-technologische opvattingen. Andragologie zou een verhalende wetenschap moeten zijn.

3.2 Verhalen: onderdeel van de praat- en vertelcultuur in de sociale sector. Wat betekent dat voor de competentieontwikkeling?

Volgens Hans Oostrik (1986)⁴³ is praten in onze moderne massacultuur een gewoonte geworden die ons dagelijks bestaan onophoudelijk opluistert. Zelfs in die mate dat het praten tot in de tweede

⁴⁰ Warmenhoven (1936–1983) was onder meer wetenschappelijk medewerker aan het Pedagogisch Instituut en later wetenschappelijk hoofdmedewerker aan het Instituut voor Pedagogische en Andragogische Wetenschappen aan de Rijksuniversiteit van Utrecht. Een deel van zijn colleges is postuum uitgegeven, zie Warmenhoven (1985 (1), 1985 (2)).

⁴¹ Warmenhoven citeert hier Benjamin (1969), pag. 37; zie ook Raster 13/1980, pag. 27.

⁴² Citaten uit: Warmenhoven (1985 (2)), pag. 40; 41.

Benjamin is dus niet alleen een sleutelfiguur in de literatuurtheorie over vertellen (zie paragraaf 2.1), maar ook in de sociaal-agogische theorie over vertellen! Benjamin hoorde tot de 'body of knowledge' van de 60er/ 70er jaren en zou bij de ontwikkeling van een verhalenmethodiek voor Sociaal Verhaal weer uit de kast moeten worden gehaald!

⁴³ Wij gebruiken voor dit vooronderzoek twee oudere artikelen van Hans Oostrik uit 1986 en 1991. De tijd ontbrak om na te gaan of er recenter materiaal van hem is over hetzelfde onderwerp. Hans Oostrik werkt momenteel als docent/adviseur bij VDO Opleidings- en adviescentrum van de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen (Han). Hij is lid van de kenniskring van het lectoraat 'Professionalisering van agogische beroepen en vaktherapeuten in de gezondheidszorg' en doet daarvoor onderzoek naar de forensische psychiatrie. Zie: http://www.han.nl/restyle/centraal/Professionalisering_agogische_beroeppen.xml#gen_id_236

macht verheven wordt: praten over praten op de TV, praten over praten in de krant en een goede relatie heb je pas als je 'goed met elkaar kunt praten'. De praatcultuur heeft het karakter van een permanente evaluatie.

Het welzijnswerk (een andere term voor de sociale sector) heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan deze gewoontevorming. Ook daar wordt heel wat afgepraat. Oostrik haalt een centraal element uit deze praatcultuur naar voren: *het verhalende gesprek*. Een type conversatie, dat overal waar men met groepen werkt al gauw dominant is.

We gaan uitgebreider in op deze manier van gespreksvoering in het welzijnswerk, omdat zij belangrijk is voor de manier waarop in de sociale sector gewerkt wordt met verhalen.

Ook het welzijnswerk kan volgens Oostrik worden gezien als massamedium. Zoals bij de televisie sport en politiek bewerkt worden tot praten over sport en politiek, zo worden in het welzijnswerk problemen en relaties *bewerkt tot praten over* problemen en over relaties. Er heerst in het welzijnswerk een cultuur van het vertellen, van het verhalende gesprek. Gesprekken hebben daar geen discussiekarakter, dat kenmerkend was voor een erudiete discussiecultuur in bijvoorbeeld de Parijse salons tot in de 19^e eeuw, waar men kennis van zaken en eruditie toonde op een of meer gebieden. Gesprekken in het welzijnswerk gaan om het uitwisselen van ervaringen, het elkaar vertellen wat men heeft meegemaakt en beleefd. Men toont er haar en zijn gevoelens, hoe men iets beleeft, de wijze waarop men zich tot een situatie verhoudt. In deze orale vertelcultuur hebben gesprekken een verhalend/ vertellend of wel narratief karakter. De welzijnstaal is dialogisch.⁴⁴

3.2.1 Conversatiecompetentie en de narratieve competentie

Oostrik doet een aantal voorstellen om het taalgebruik van welzijnswerkers te ontwikkelen in een positieve richting. Daarbij gaat het om het ontwikkelen van twee soorten competenties: de conversatiecompetentie en de narratieve competentie.⁴⁵

Het vermogen om gesprekken te voeren (de conversatiecompetentie).

Voor de beschrijving van deze competentie gaat Oostrik eerst in op de specifieke mogelijkheden van een gesprek: wat doet het gesprek met een verhaal?

Het gesprek heeft vaak de vorm van elkaar afwisselende gespreksbeurten. De opeenvolging komt tot stand doordat de gesprekspartners elkaar onderbreken (of elkaar de gespreksbeurt geven -a.e.). Essentieel is de vraag hoe men onderbreekt. Is er sprake van positieve onderbreking, die als ondersteuning of aanvulling wordt ervaren en kenmerkend is voor het coöperatieve gesprek? Of is er sprake van concurrentie en machtsstrijd? De retorica van het verhalende gesprek bestaat volgens Oostrik uit een machtsspel met als inzet: welk verhaal wordt verteld en welke verhalen blijven ongezegd?

De conversatiecompetentie maakt gebruik van deze specifieke mogelijkheden van het gesprek. Dat komt tot uitdrukking in het handelen van de agoog als gespreksbegeleider.

“Om te beginnen heeft zij een functie bij het spreiden van het gesprek en het verhaal over de deelnemers. Deze spreiding is noodzakelijk wil er een coöperatief gesprek en een collectief verhaal ontstaan. Dit spreiden gebeurt door gespreksbijdragen tijdig te onderbreken met name door het inlassen van vragen. Vooral door 'hoevragen' worden deelnemers uitgenodigd te vertellen en door vragen naar herkenning worden anderen uitgenodigd met hun verhalen aan te sluiten. De vertellers-spreiding maakt het mogelijk de situatie waarom het gaat uitvoerig te documenteren. Maar om verder te komen dan het herkennen van elkaars situatie, om het delen van ervaringen ook lerend te maken, moet de gespreksbegeleider de kunst van het commentaar beoefenen.”⁴⁶

⁴⁴ Oostrik (1986), pag. 335-337.

⁴⁵ Oostrik (1986), pag. 337, 338.

De kunst van het vertellen (de narratieve competentie)

De gespreksbijdragen vormen samen het draagvlak voor het verhaal. Zo beschouwd is het gesprek tevens een opeenvolging van vertelhandelingen, die samenhang in het verhaal brengen. Daarbij gaat het enerzijds om *het verloop* van het verhaal: het begin, de clou, de kern of de omslag in het verhaal, de keuze van gebeurtenissen en personages, het onderscheid in hoofd- en bijfiguren, het besluiten van het verhaal. Anderzijds gaat het om het *perspectief*, *het vertellersperspectief* en *het verhaalperspectief*. Bij het vertellersperspectief gaat het erom of de verteller zelf een rol speelt in het verhaal of niet. Speelt de verteller de hoofdrol (ik-perspectief), is zij een bijfiguur in het verhaal (jij-perspectief) of komt ze er niet in voor (zij-perspectief). Bij het verhaalperspectief gaat het om de wijze waarop een handeling wordt voorgesteld en personen door het verhaal een bepaalde identiteit krijgen: wordt iemand voorgesteld als 'held' of 'slachtoffer', als iemand van een bepaalde klasse of een vrij individu? In die zin is het verhalende gesprek metaforisch van aard: het is (samengestelde) beeldspraak. Het machtsspel wordt daardoor ingewikkelder: het verhaal deelt gebeurtenissen op en schuift met personen en identiteiten door de dynamiek van wat wel en niet verteld wordt. Het verhaal ent zich op de verschillende perspectieven van waaruit verteld wordt en opteert voor voorstellingen van de werkelijkheid die meer werkelijk zijn dan anderen.

3.2.2 Het verhalende gesprek als verhaalmontage: onderbreken, tegenspreken, (nieuwe) verbindingen en verhalen mogelijk maken

De conversatiecompetentie en de narratieve competentie spelen beide een rol in het verhalende gesprek. Wat de conversatie betreft is er sprake van meerdere gesprekspartners, die elkaar, op het juiste moment of niet, onderbreken. Het vertellen daarentegen verbindt, het brengt de samenhang aan van een verloop en van perspectieven. Het verhalende gesprek is dus aan de ene kant dissociatief (onderbrekend) en aan de andere kant associatief, verbindend. Net als in de *filmische methode* gaat het bij het verhalende gesprek volgens Oostrik om verhaalmontage⁴⁷. Het gesprek maakt, juist door het voortdurend onderbreken van gesprekspartners, dat er geen sprake zal zijn van een vertellend gladstrijken van de geschiedenis tot een lopend verhaal. De kern van de verhaalmontage wordt juist gevormd door de verschillen tussen de verhaalfragmenten. Uit het contrast tussen de fragmenten kunnen nieuwe verhalen te voorschijn komen. De motor van het vertellen zit in het verschil van de fragmenten, die op veel verschillende manieren aan elkaar kunnen worden gemonteerd. Oostrik maakt gebruik van de benadering van Brecht⁴⁸, die in de 20er jaren van de vorige eeuw montage technieken tot grondslag maakt van zijn epische theatermethode. Brecht verzet zich tegen 'realistische verhalen', die zo zijn gemonteerd dat de montage zelf onzichtbaar blijft. Door zo'n manier van monteren wordt het realistische verhaal 'vanzelfsprekend' en gesloten: de geschiedenis kan maar op een manier verlopen, namelijk volgens de vanzelfsprekendheden van de heersende klasse. Andere werkelijkheden en mogelijkheden worden uitgesloten. Daartegenover introduceert Brecht een manier van vertellen en monteren die veranderend is, door verhalen te onderbreken, door tegen te spreken en door verschillen en tegenstellingen zichtbaar te maken. Brecht gebruikt 'vervreemdingstechnieken'. Vervreemding betekent bij hem: de toehoorder dwingen afstand te nemen van wat gewoon is en vanzelfsprekend.

⁴⁶ Oostrik (1986), pag. 340.

Oostrik gebruikt in dit artikel consequent de vrouwelijke vorm 'zij' voor de welzijnswerker. Daarom doen we dat op in dit citaat ook maar eens! Oostrik gebruikt ook een moderne spelling met veel k's in plaats van c's. Daar wijken wij vanaf om de eenheid van spelling in onze tekst te handhaven.

⁴⁷ De term 'verhaalmontage' is een soortgelijk begrip als de term 'verhaalconstructie' uit constructivistische verteltheorieën. Zie bijvoorbeeld par. 4.6 en 4.7.

⁴⁸ Zie bijvoorbeeld Brecht (1972).

In de 60er jaren levert dit in welzijnskringen nogal eens weinig subtiel toneel op over de tegenstellingen tussen Kapitaal en Arbeid, met grote hoofdletters. Oostrik introduceert met behulp van het principe van verhaalmontage echter interessante mogelijkheden om het verhalende gesprek in de sociale sector verder te ontwikkelen. Vertellen als verzet ontnemt verhalen en menselijke handelingen hun natuurlijke en noodlottige karakter. Het stelt ze niet voor als natuurprocessen, maar als leerprocessen.

3.2.3 De terzijdepositie en terzijdetechneken van de agoog

De kunst van het commentaar is volgens Oostrik een essentieel onderdeel van de competenties van de agoog als gespreksbegeleider. Hij maakt daarbij gebruik van 'terzijdetechneken': korte inlassen die het verhaal onderbreken. De functie van een terzijde is de plotse omslag die plaats vindt. Opeens wordt een opmerking, een verhaalfragment, in een ander licht gezien. De gespreksbegeleider bevindt zich niet in het middelpunt en is niet degene die een verhaal uitlegt en nog eens samenvat. Tot slot nog een mooie passage, waarmee Oostrik zijn artikel van 1986 besluit.

"Zodoende hoeft een gespreksbegeleider niet de leraar te zijn, die weet waar de waarheid in de verhalen schuilgaat. Zij is het voorbeeld van een terzijde: zij weet niet wat waar is, zij weet dat de waarheid, het leren daar, in het vertellen aan elkaar, samen gebeurt. Zij is de 'niemand', de niet-wetende, die weet dat leren en nadenken gebeuren in de montage van het gesprek, in het collectieve, associërende verhaal."⁴⁹

3.2.4 Een methodisch model voor agogische conversatie als dialogische praktijk

In een latere publicatie (Oostrik 1991) werkt Oostrik de conversatiecompetentie en de narratieve competentie verder uit en plaatst ze in een methodisch model, dat de agogische methodiek beschrijft als een dialogische praktijk. Hij doet dat in het kader van zijn onderzoekspraktijk aan de Hogeschool Nijmegen op het terrein van gezinstherapie en vormingswerk. Dit artikel is een reactie op een bijdrage van Verbiest aan het themanummer 'Dialogoog en Verhaal' van TvA (1988). Oostrik zet zijn model af tegen de gangbare agogische modellen die uitgaan van een gefaseerde aanpak: diagnose – plan – uitvoering – evaluatie. Die aanpak is bijvoorbeeld terug te vinden in de sociale technologie van van Beugen. Daarnaast zet Oostrik zijn model ook af tegen de andragologische theorie van het handelen (Nijk, Verbiest). Aan de Hogeschool van Nijmegen is men een andere weg ingeslagen. Er wordt een methodologie van het agogisch handelen ontwikkeld, die uitgaat van *bestaand wetenschappelijk onderzoek van het vertellen*. "Hierbij is te denken aan de film- en literatuurwetenschap, met name in het gebied van de narratologie, en aan de taalwetenschap (interactionele sociolinguïstiek, conversatieanalyse en 'discourse analysis') voor zover daar sprake is van de analyse van het narratieve discours"⁵⁰. Daarnaast wordt aansluiting gezocht bij methodische uitwerkingen van de systeemcommunicatietheorie.

"Uitgangspunt daar is de 'diagnostiek' van de klanten: de eigen interpretatie van hun situatie. Mogelijk is die interpretatie een onderdeel van het probleem. In gesprek met de klanten wordt onderzoek gedaan om samen zicht te krijgen op de knelpunten in de situatie, om de verschillende interpretaties die er zijn duidelijk te krijgen en om andere uit te proberen. Diagnose is tevens al

⁴⁹ Oostrik (1986), pag. 340.

⁵⁰ Oostrik (1991), pag. 33.

Kuiper (1976, o.a. pag. 150) heeft een soortgelijk betoog gehouden om in de psychologie en psychoanalyse gebruik te maken van begrippen uit de literatuurwetenschap en de wetenschap der geschiedenis. Volgens hem is de psychoanalyse een interpreterende wetenschap en een vorm van hermeneutiek, waarbij 'de mens en zijn verhaal' centraal staat.

(be)handelen. Centraal in dit model staat het interveniëren in een gesprek. Men kan dit model samenvatten als 'agogisch converseren'⁵¹.

3.2.5 Het doel van narratieve gespreksstrategieën: verschuiving van gesloten naar open vertellen

In zijn artikel van 1991 werkt Oostrik de conversatiecompetentie en de narratieve vertelcompetentie verder uit in narratieve gespreksstrategieën en illustreert ze aan de hand van een gespreksverslag. Hij gebruikt de term 'strategie' omdat het om verhaalbewerkingen gaat, maar ook om macht. Uitgangspunt is dat het vertellen niet in een machtsvrije ruimte plaatsheeft, maar zijn eigen specifieke machtswerkingen heeft. De machtswerking van verhalen heeft betrekking op de mate waarin het verhaal erin slaagt een heersend verhaal te zijn. Een verhaal heerst als het vanzelf spreekt en andere verhalen uitsluit. Tegen die achtergrond definieert Oostrik scherper wat de inzet en het doel is van de gespreksstrategieën van de agoog.

"In het agogische gesprek gaat het erom aan dit gesloten verhaal te ontsnappen, om het open te breken, openingen te zoeken, tussen de regels te lezen, zodat andere versies, andere verhaalfragmenten en daarmee andere mogelijkheden, andere handelingsalternatieven een kans krijgen. Het gaat om het allegoriseren van het oorspronkelijke verhaal."⁵²

In dit methodisch model verschuift de nadruk van het verhaal naar het vertelproces. Agoog en cliënt zijn bezig met het (re)construeren van een verhaal. Verhalen kunnen een conserverende werking hebben. Het is zoals het verteld is. In het vertellen ligt alles nog open. Men kan aan een heersend verhaal trachten te ontsnappen.

3.3 Samenvatting: kenmerken van het verhalende, dialogische karakter van sociaal-agogisch werken

3.3.1 Uitgangspunten van een sociaal-agogische verhalenmethodiek

De artikelen van Hans Oostrik leveren een methodisch model op dat nauw aansluit bij de opvattingen over verhalen en vertellen, die in hoofdstuk 2 zijn beschreven. Dit model levert uitgangspunten op voor een sociaal-agogische verhalenmethodiek, die de basis kan vormen voor Sociaal Verhaal als onderwijsmethodiek. Bijvoorbeeld voor de vormgeving en analyse van interviews gericht op het verzamelen van verhalen, maar ook voor de vormgeving van de website Sociaal Verhaal. Dat geldt ook voor het werk van Nijk en Warmenhoven, dat we in paragraaf 3.1 hebben beschreven. Samenvattend zijn de volgende uitgangspunten van belang voor een sociaal-agogische verhalenmethodiek.

- Sociaal-agogisch werken heeft een verhalend, dialogisch karakter. Dat staat op gespannen voet met een sociaal-technologische benadering.
- Inzet en doel van het agogische gesprek is 'recht doen aan het verhaal van de cliënt'. Daarbij speelt een merkwaardige paradox, want om het verhaal van de cliënt recht te doen, kan het nodig zijn hem te helpen om dat verhaal open te breken en op zoek te gaan naar een ander verhaal.
- De positie en het eigen verhaal van de sociaal-agoog zijn in het geding. Als het vertellen van verhalen niet meer vanzelfsprekend is, waar haalt de sociaal-agoog dan de positie en legitimatie vandaan om mensen daarbij te ondersteunen? Heeft hij zelf wel een verhaal? In hoeverre is de

⁵¹ Oostrik (1991), pag. 34.

⁵² Oostrik (1991), pag. 40. In een voetnoot geeft Oostrik aan wat hij bedoelt met allegoriseren: "De allegorie, in zijn oorspronkelijke betekenis, is een anders-spreken (anders als op de markt, de agora). Anders dan bij de metafoor wordt in de allegorie het oorspronkelijke verhaal niet door een andere lezing teniet gedaan. Animal farm kan men blijven lezen als een wat bitter dierenverhaal, zonder er per se een pessimistische satire op de Oktoberrevolutie in te zien. Het zinspelen op de historische gebeurtenis is alleen mogelijk als kennis daarover bij de toehoorder/ lezer aanwezig is. Allegorese is slechts mogelijk voor zover geput kan worden uit voor vertellers gemeenschappelijke, maar niet uitgesproken kennis."

vraag naar de ontwikkeling van een verhalenmethodiek en van gesprekstechnieken een uitdrukking van de radeloosheid?

De sociaal-agoog heeft niet de wijsheid in pacht (denk aan de verteller als 'wijze man' of 'leermeester' bij Benjamin). Zijn deskundigheid en professionaliteit is gebaseerd op zijn *terzijdepositie*, zijn positie als *intermediair*. De methodiek van de sociaal-agoog is gebaseerd op een specifieke vooronderstelling (wijsheid?!): mensen kunnen in onze moderne tijd alleen 'op hun verhaal komen' door samen te werken aan nieuwe verhalen.

- De deskundigheid van de sociaal-agoog bestaat uit het ondersteunen - terzijde staan - van mensen om zelf op hun verhaal te komen. Zijn methodiek is klantgecentreerd, niet werkergecentreerd. Om ondersteuning te bieden heeft hij het verhaal van de cliënt nodig, maar ook kennis van allerlei mogelijke andere verhalen: vergelijkbare verhalen, casuïstiek, verhalen van mensen die in de knel zijn geraakt, maar ook over manieren waarop zij er weer bovenop zijn gekomen.
- Het instrument/ medium waarover de sociaal-agoog beschikt is het verhalende gesprek, dat de vorm heeft van een dialoog. Het gesprek vindt plaats binnen een symmetrische relatie tussen hulpverlener en cliënt.

3.3.2 De dialogische benadering afgezet tegen een sociaal-technologische benadering

Hieronder zetten wij de dialogische benadering van het sociaal-agogisch werk nog eens af tegen de sociaal-technologische benadering.⁵³

In de *sociaal-technologische benadering* wordt het sociaal-agogisch werkproces gezien als een productieproces, waarin de professional verantwoordelijk is voor het eindproduct ofwel het resultaat en effect: de verandering van de cliënten⁵⁴. Als de sociaal-agoog zijn middelen, methoden en technieken goed gebruikt is het resultaat verzekerd. Strikt genomen is de verhouding tussen de professional en de cliënten te karakteriseren als een asymmetrische relatie, waarin de professional de boventoon voert. Dat geldt dus ook voor een gesprek, dat uiteindelijk de vorm van een monoloog heeft. De cliënten zijn het object van de veranderingen die de professional bewerkstelligt.

In de dialogische benadering wordt het sociaal-agogisch proces gezien als een interactief proces, als een coproductie. Het belangrijkste middel is het gesprek in de vorm van een dialoog. De deskundigheid van de professional heeft met name betrekking op het inrichten van het sociaal-agogische proces, de communicatie en de dialoog. Het verhaal van de cliënt is bepalend. De verhouding tussen professional en de cliënten is te kenmerken als een symmetrische relatie, waarin sprake is van gelijkwaardigheid. Zij zijn fundamenteel gelijkwaardig en ieder is verantwoordelijk is voor zijn eigen handelen. De professional en de cliënt(en) zijn mede-subjecten, die samen het resultaat tot stand brengen.

Van Nijnatten⁵⁵ typeert dit dialogisch proces als een transactioneel proces, waarin de acties van cliënt en hulpverlener voortdurend op elkaar ingrijpen in een over-en-weer proces. Het verloop en effect zijn niet eenvoudig aan een van de beide partijen toe te schrijven. Dit proces is in essentie een onzekere, ambigue aangelegenheid, waarin de sociaal-agoog de wijsheid niet in pacht heeft, maar de inbreng van de cliënt nodig heeft.

⁵³ Zie ook Rippen (1994).

⁵⁴ Wij gebruiken hier het woord cliënt in brede zin, dus niet alleen voor cliënten in de hulpverlening, maar ook bijvoorbeeld voor deelnemers aan sociaal-culturele activiteiten e.d.

⁵⁵ Van Nijnatten (2005), o.a. pag. 38-41. Zie ook: van Nijnatten (2004), o.a. pag. 114-115.

3.4 Tot slot: nog een recente publicatie over narratieve begeleidingskunde

De literatuur die voor de voorgaande paragrafen van dit hoofdstuk is gebruikt, is merendeels van oudere datum. Het is literatuur die bij ons bekend was en die we voor Sociaal Verhaal nog steeds interessant en bruikbaar vinden. Tijdens dit vooronderzoek hebben we geen vergelijkbare literatuur gevonden over het werken met verhalen in brede sociaal-agogische zin. Bij de afronding van dit vooronderzoek kwamen we echter nog een zeer recente publicatie tegen van Han Banning en Marianne Banning – Mul (2005) met als titel *'Narratieve begeleidingskunde. Hoe het gebroken verhaal professioneel te waarderen'*. Er was geen tijd meer om dit hoofdstuk aan te passen, maar we willen er tot slot nog graag iets over zeggen.

Het boek *'Narratieve begeleidingskunde'* is geschreven voor supervisors en coaches en gericht op het werken met verhalen tijdens de begeleiding van agogische beroepskrachten. Het is echter heel goed te vertalen naar de begeleiding van deelnemers en cliënten in het uitvoerend werk van de sociale sector. De auteurs verstaan onder narratieve begeleidingskunde: "begeleiding waarin de teksten van de gesprekspartner centraal staan en waarin de gesprekspartner uitgenodigd en gemotiveerd wordt via het bewerken van zijn teksten kritisch op zichzelf en zijn functioneren te reflecteren teneinde een bredere, eventueel nieuwe en in ieder geval meer vitale kijk op leven en werk te ontwikkelen."⁵⁶ Daarbij gaat het niet allereerst om begeleiding van mensen die zijn vastgelopen, maar vooral ook om mensen die zich willen verbreden en verdiepen. Narratieve begeleidingskunde is meer dan een methode. Het is ook een attitude, waarin presentie, bewustzijn van het eigen verhaal en respect voor het blijvende vreemde van de ander belangrijk zijn. Interessant is ook het belang dat de auteurs, in navolging van de Franse filosoof Lyotard, hechten aan gebroken verhalen als uitdrukking van het 'bijna onuitsprekelijke', omdat taal tekort schiet voor 'het andere' ofwel datgene wat niet gerealiseerd is en 'over de grens' ligt.⁵⁷ Het boek sluit goed aan bij de uitgangspunten van een sociaal-agogische verhalenmethodiek die wij in de vorige paragraaf hebben beschreven. Het bevat veel methodische handreikingen en beschrijft de sociaal-filosofische grondslagen⁵⁸ en maatschappelijke context daarvan op een zeer toegankelijke manier. Kortom: een recente, zeer bruikbare publicatie.

⁵⁶ Banning (2005), o.a. pag. 75.

⁵⁷ Banning (2005), o.a. pag. 27 en 52-57.

⁵⁸ Zie ook de bijdrage van Victor van den Bersselaar aan dit vooronderzoek.

4 Werken met verhalen in verschillende werkvelden van de sociale sector

In hoofdstuk 3 hebben we beschreven hoe er in de sociaal-agogische sector gewerkt wordt met verhalen en schetsten we uitgangspunten van een sociaal-agogische verhalenmethodiek, die als basis kan dienen voor Sociaal Verhaal als onderwijsmethodiek. Dat hoofdstuk had betrekking op het HSAO-domein ofwel het domein Social Work in brede zin.

In nauwe aansluiting bij het vorige hoofdstuk geven we in hoofdstuk 4 een overzicht van verhalenmethodieken die zijn ontwikkeld voor de verschillende werkvelden waarvoor het HSAO opleidt. We doen dit aan de hand van voorbeelden, gekoppeld aan verschillende opleidingen binnen het HSAO-domein:

- CMV (Culturele en Maatschappelijke Vorming)
- MWD (Maatschappelijk Werk en Dienstverlening)
- SPH (Sociaal Pedagogische Hulpverlening).⁵⁹
- Er worden ook voorbeelden gegeven van digitale toepassingen.

Nogal wat docenten uit het HSAO zijn bij het werken met verhalen in het werkveld betrokken, bijvoorbeeld als trainer of methodiekontwikkelaar, maar ook uit persoonlijke interesse. Daarbij gaat het om heel verschillende werkvelden. Ter illustratie hiervan staat in paragraaf 4.11 een verhaal van een SPH-docente. Sociaal Verhaal zal wellicht ook gebruikt worden voor verhalen van professionals. Daarom sluiten we dit hoofdstuk af met een voorbeeld van een onderzoek naar levensloopverhalen van maatschappelijk werkers en cultureel werkers.

4.1 Werken met verhalen en foto's in ervaringsleren en exemplarisch leren (CMV)

Begin 70er jaren werd in het vormingswerk het 'ervaringsleren' geïntroduceerd. Dat gebeurde met name in het kader van politieke vorming en het vormingswerk van de vrouwenbeweging. Men oriënteerde zich op *'De pedagogie van de onderdrukten'* van Paulo Freire (1972) en *'Sociologische verbeeldingskracht en exemplarisch leren'* van Oskar Negt (1975). Freire ontwikkelde zijn leer- en leesmethode in het kader van ontwikkelingshulp in Zuid-Amerika, Negt ontwikkelde zijn methode in het kader van het vormingswerk in de vakbeweging in West-Duitsland.

Het werken met de verhalen van deelnemers is bij Negt en Freire een belangrijk uitgangspunt. In hun methoden staan o.a. onderstaande methodische principes centraal, die ook in sommige andere methodiekbeschrijvingen van dit hoofdstuk aan de orde komen.

4.1.1 Gemeenplaatsen (topoi of topica) in verhalen

Negts methode van exemplarisch leren is er o.a. op gebaseerd dat in de verhalen van deelnemers 'gemeenplaatsen' voorkomen. Deze kunnen duiden op tegenstrijdigheden of wel ambivalenties in de beleving van de deelnemers van hun situatie. Ze zijn tegelijkertijd uitdrukking van aanpassing en verzet: "zo is het leven", maar tegelijkertijd "dit is geen leven" en vormen een reactie op de tegenstellingen, waarmee de deelnemers in hun dagelijks leven te maken hebben. Een veel gebruikt voorbeeld van Negt van zo'n gemeenplaats is: "als je voor een dubbeltje geboren bent, wordt je nooit een kwartje".

⁵⁹ In dit hoofdstuk hebben wij twee opleidingen van het HSAO-domein buiten beschouwing gelaten, namelijk Creatieve Therapie (CT) en Pedagogiek. Wij kregen niet tijdig voorbeelden uit de werkvelden van deze opleidingen beschikbaar. Met één uitzondering: in paragraaf 4.5 komt een project aan de orde uit het werkveld van CMV en Pedagogiek. Voor de opleidingen Pedagogiek en CT is het werken met verhalen ongetwijfeld ook van belang. Punt van aandacht voor een vervolgproject.

Ook Freire is geïnteresseerd in dergelijke tegenstellingen; hij noemt ze ‘grenssituaties’. Grenssituaties duiden bij Freire op situaties van fatalisme, waarin mensen gevangen zitten en waaruit zij zich niet los kunnen maken.⁶⁰

4.1.2 Vooronderzoek gericht op het maken van leermateriaal. Codificaties.

Bij Freire en Negt is onderzoek naar de verhalen van deelnemers en tegenstrijdigheden daarin belangrijk. Dat onderzoeksmateriaal wordt omgewerkt tot leermateriaal. Freire doet dat bijvoorbeeld met behulp van plaatjes (‘codificaties’) waarin grenssituaties zijn weergegeven. Aan die codificaties stelt Freire specifieke eisen.

- Ze moeten situaties weergeven die de mensen vertrouwd zijn, zodat ze de situaties en hun eigen relatie ermee gemakkelijk kunnen herkennen.
- De thematische kern ervan mag niet al te uitvoerig en al te raadselachtig zijn. De codificaties moeten in hun complexiteit eenvoudig zijn en verschillende decoderingsmogelijkheden bieden.
- Om bij het decoderingsproces meerdere mogelijkheden van analyse aan te kunnen bieden moeten de codificaties geordend zijn als een ‘thematische waaier’, waarbij ieder plaatje wijst in de richting van andere thema’s.

De plaatjes worden aan deelnemers voorgelegd en met hen besproken. Essentieel is de dialoog erover waarbij de deelnemers de plaatjes ‘decoderen’ en tot een nieuw begrip en verhaal van hun werkelijkheid komen, dat perspectief geeft op verandering.⁶¹

Ook bij Negt wordt leermateriaal ontwikkeld waarin tegenstrijdigheden in de beleving van de deelnemers tot uitdrukking worden gebracht.

Een voorbeeld van codificatie.

Het gebruik van fotomateriaal om op een (ander) levensverhaal te komen

Josephine van Bennekom, dochter van de fotograaf Kors van Bennekom, heeft haar doctoraal scriptie Taalbeheersing geschreven met als titel “Hoe foto op verhaal komt...”. Daarin contrasteert zij foto’s uit de familiealbums met de verhalen van haar ouders over hun eigen opvoeding, hun scholing en hun visie op ‘het’ gezin. Zij maakt o.a. gebruik van de methode van Freire, gericht op het werken met codificaties: “De foto’s kunnen als herinneringsobjecten werken, of als codificaties, voor de gezinsleden zelf en voor mensen die ‘de tijd’ of de gebruiken eromheen herkennen die verbeeld zijn.”⁶²

De scriptie van Josephine van Bennekom, maar ook haar latere artikelen, o.a. in het fotoboek ‘De familie van Bennekom’, zijn zeer bruikbaar voor een verhalenmethodiek, waarbij foto’s gebruikt worden als aanleiding voor het vertellen en analyseren van levensverhalen.⁶³

4.1.3 Balanceren tussen nabijheid en distantie

In de methoden van Negt en Freire is het principe van nabijheid en distantie heel belangrijk. Een paar citaten uit een discussie met Negt in 1980⁶⁴:

“Het probleem van leerprocessen waarin echt wordt geleerd, is het probleem en de dialectiek van nabijheid en distantie.”

⁶⁰ De opvatting dat verhalen zijn opgebouwd uit topica of gemeenplaatsen wordt ook beschreven in de bijdrage van Victor van den Bersselaar aan het verkennend project Sociaal Verhaal. De narratologie sluit volgens hem aan bij dit gezichtspunt.

⁶¹ Freire (1972), o.a. pag. 97–98.

⁶² van Bennekom (1984), pag. 9.

⁶³ Zie van Bennekom (1984, 1985); Kors van Bennekom (1990).

⁶⁴ Kool (1980), pag. 379. Zie ook Berkers e.a. (1981), pag. 80 e.v.

“Te grote distantie breekt de mogelijkheid om echt te leren niet zo, als de volkomen empathie, de volledige nabijheid ten opzichte van de deelnemers waarbij men met hen meelijdt, en men zichzelf eigenlijk opvat als gelijke onder de gelijken.”

“Het moeilijke punt, en daarom spreek ik hier ook van strategisch leren, is eigenlijk dat tegenwoordig geen enkel leerproces, of het nu gaat om kinderen, sociaal-cultureel werkers, alcoholici of welke andere groep ook, kan verlopen zonder een grote mate van empathie. Dat wil zeggen dat men om hen te begrijpen, werkelijk iets moet weten over de problemen rond het gevoel van eigenwaarde, de vernietigde identiteit van de betrokkenen, hun behoeften en belangen en dat men deze zeer nauwkeurig moet duiden.

Het eigenlijke leerproces begint op het moment dat er interpretaties en duidingen worden gegeven, waarover de deelnemers niet zelf beschikken.”

Nabijheid en distantie zijn belangrijk bij het omgaan met verhalen van deelnemers, maar ook bij het maken van leermateriaal. Naast herkenning deelnemers ook mogelijkheden bieden om hun situatie opnieuw te duiden en op een ander verhaal te komen.

4.1.4 Hoe lok je meerduidige verhalen uit? Perspectiefwisseling als methodisch principe

Een ander belangrijk methodisch principe bij ervaringsleren en exemplarisch leren is perspectiefwisseling. Dat principe wordt goed verwoord door Regina Becker-Schmidt. Haar onderzoek naar conflicten en ervaringen van vrouwen die fabrieksarbeid verrichten wordt gebruikt bij de ontwikkeling van de methoden van exemplarisch leren. Bij haar staat een positieve waardering van een ambivalente verhouding tot de werkelijkheid voorop. In die houding blijft de tegenstrijdigheid tussen aanpassing en conflict levend. De oplossing ervan blijft open en er blijft een uitweg bestaan. In het loonafhankelijke bestaan van fabrieksarbeidsters wordt een sterk beroep gedaan op het vermogen tegenspraken uit te kunnen houden, omdat deze in de dagelijkse realiteit niet te vermijden zijn.

Regina Becker-Schmidt c.s. (1983) hebben een specifieke onderzoeks- en gespreksmethode ontwikkeld, die tegenstrijdige ervaringen en ambivalenties tot uitdrukking willen laten komen. De interviews zijn opgezet volgens een principe van ‘perspectiefwisseling’. Zij zijn daartoe gekomen op basis van een aantal theoretische uitgangspunten.

- Ervaringen worden altijd ‘in perspectief’ ontwikkeld. De realiteit wordt nooit in één klap waargenomen en altijd in samenhang met het individuele standpunt en de maatschappelijke context. Wisselt iemand van waarnemingsstandpunt, dan veranderen ook de oriëntatiepunten.
- Werkelijkheidszin bestaat enerzijds uit de vaardigheid om van perspectief te kunnen wisselen, anderzijds uit het samen kunnen houden van verschillende ervaringen.
- Waarschijnlijk is het gewicht dat de geïnterviewde vrouwen toekennen aan de levensgebieden ‘de fabriek’ en ‘het gezin’ niet constant. Afhankelijk van de gesprekscontext waarin zo’n gebied aan de orde komt kan het een ander gewicht en accent krijgen. Als je bijvoorbeeld vraagt naar de betekenis die ‘werken in de fabriek’ heeft voor een vrouw en je stelt die vraag in de context van ‘werk en de verhoudingen thuis’, dan levert dat waarschijnlijk andere accenten op, dan in de context van ‘werkervaringen in het bedrijf’.

De interviews uit het onderzoek zijn opgezet in drie delen: biografie, fabriek en gezin. Voor elk gespreksonderdeel is naar raakpunten gezocht met de andere delen. Deze ‘raak- of knooppunten’ zijn op zo’n manier in de interviewleidraad opgenomen, dat de vrouwen zelf een perspectiefwisseling kunnen ondernemen naar het concurrerende of contrasterende ervaringsgebied. Dit op elkaar betrekken van ervaringen uit verschillende levensgebieden wordt ‘topische perspectiefwisseling’ genoemd. Zo’n verschuiving kan iemand alleen voltrekken, als zij ook werkelijk ervaringen opdoet in meerdere levensgebieden. Als iemand vrijwel alleen thuis ervaringen opdoet, kan ze er moeilijk een kritische blik op ontwikkelen. Daarnaast wordt het principe van ‘perspectiefwisseling in de tijd’ gebruikt: veranderingen van houding, motieven en behoeften in de levensgeschiedenis. Deze worden onderzocht via de biografische methode.

4.2 Arrangeren van ontmoetingen en ondersteunen van nieuwe initiatieven. Nieuwe ervaringen zijn voorwaarde voor nieuwe verhalen! (CMV)

Volgens Bekman (1989) kunnen situaties van mensen tegenwoordig heel snel veranderen. Je bent op de ene dag werknemer en de andere dag niet meer. De ene dag hoor je nog bij de jeugd, de andere dag ben je bejaard. De ene dag ben je gezond, de andere dag gehandicapt. De ene dag ben je getrouwd, de andere dag gescheiden.

Dit soort veranderingen speelt zich volgens Bekman af op het hele concrete niveau van manieren van doen, handelen, waarnemen, spreken, contact leggen. Wij worden allen dagelijks geconfronteerd met het gegeven, dat de kaders waarin je vandaag leeft morgen niet meer relevant kunnen zijn. Daarbij is de moeilijkheid niet zozeer, dat die kaders veranderen, maar dat je opvattingen over het leven en in het leven staan niet meer adequaat zijn, omdat ze niet meer beantwoorden aan de situatie waarin je zit. Dat leidt tot paniek, confrontatie, ook zelfconfrontatie en tot een heel proces van onthechting. Iedereen kent uit eigen ervaring abrupte 'overgangssituaties' als buitengewoon kritische momenten. We zitten vaak zo vast aan gewoontes, dat we de vrije ruimte die ontstaat niet aan kunnen. Dan doemt het vraagstuk van ondernemerschap op. Wat moet ik met de nieuwe ruimte doen? Wat doe ik wel? Wat doe ik niet? En hoe kom ik in beweging? Dit soort crisissituaties zijn volgens Bekman belangrijke aanknopingspunten voor cultureel werkers/ CMVers. Cultureel werk is niet zozeer dingen doen voor mensen, maar is veel meer meebewegen, meekijken met mensen die met dit soort vraagstukken zitten. Een belangrijk aspect van maatschappelijke en culturele verandering is het doorbreken van oude scheidslijnen en het arrangeren van nieuwe contacten en netwerken.

Bij veranderingen hoort een andere manier van spreken en een ander verhaal. Opvallend is echter dat volgens Bekman daarvoor eerst nieuwe ervaringen en contacten nodig zijn. Als je mensen op een nieuw spoor wilt brengen, heeft het geen zin hen toe te spreken, hen te overtuigen, met hen in discussie te gaan. Dan heeft het zin om nieuwe ontmoetingen te arrangeren. Nieuwe ontmoetingen brengen je eigenlijk pas echt in beweging, ontmoetingen met mensen die je tegenkomt en met wie je in gesprek raakt, met wie je misschien samen iets gaat doen. Dat brengt nieuwe gedachten en mogelijkheden met zich mee.

Het arrangeren van ontmoetingen en het in contact brengen van mensen met elkaar is vanouds een kwaliteit waar cultureel werkers/ CMVers goed in zijn. Zij kunnen mensen bij elkaar brengen en oude scheidslijnen tussen groepen helpen doorbreken. Als 'culturele ondernemers' worden zij uitgedaagd om juist die vermogens in te brengen, die het anderen mogelijk maken hun eigen zaken (opnieuw) vorm te geven.

4.3 De levensloop en het levensverhaal: belangrijke thema's in educatief werk met ouderen (CMV)

In het *educatief werk* is de levensloop en het levensverhaal een belangrijk thema. De NIZWpublicatie *'Uitkijken naar het dessert'* beschrijft levensloopmethoden in educatief werk met ouderen⁶⁵. Daarin zijn twee soorten dialogen belangrijk: tussen de verteller en de geschiedenis van zijn levensloop en tussen de deelnemers onderling. Er worden vijf leerdoelen uitgewerkt waarbij de levensloopbenadering gebruikt kan worden:

1. persoonlijkheids- en identiteitsontwikkeling;
2. heroriëntatie op het gebied van leren, werken en vrije tijd;
3. zelfexpressie;
4. sociaal-politieke ontwikkeling;
5. intergenerationele communicatie en overdracht.

⁶⁵ Ter Steege et al. (1994), o.a. pag. 16-21; 30-35; hoofdstuk 3.

Uitgangspunt is dat de standaardbiografie niet meer bestaat. De mensen zijn zelf verantwoordelijk om hun eigen verhaal te construeren en hun eigen leven te leiden. Zelfreflectie is belangrijk, ook voor ouderen. In het boekje wordt een zelfreflectiemodel uitgewerkt en worden programmavoorbeelden gegeven.

4.4 Lokale geschiedenis tussen lering en vermaak (CMV)

Lokale geschiedenis is in. Vakhistorici doen vaak neerbuigend over 'geschiedenis als vrije tijdsbesteding'. Sommigen noemen het vooral nostalgie. Ook de 'erfgoed'-opvatting moet het ontgelden. Voor de *Stichting voor Volkshogeschoolwerk in Nederland* was de enorme belangstelling voor lokale en regionale geschiedenis en genealogie aanleiding om de vraag op te werpen, wat nu eigenlijk de educatieve betekenis daarvan is. Zij vroeg de *Stichting Tussen Vecht & Eem* (TVE) of zij zich daarop zou willen bezinnen. Dat leidde tot een symposium in mei 2004 en een bijbehorende bundel *Lokale geschiedenis tussen lering & vermaak*, (Michielse et al., 2004). Daarin staan bijdragen van professionele historici en auteurs die als onderzoeker, consultant of actief lid van een historische kring betrokken zijn bij de praktijk van lokaal onderzoek. Het is een bundel met theoretische beschouwingen, praktijkpresentaties en instructieve bijdragen, die ook voor het HSAO-onderwijs en het project Sociaal Verhaal interessant is. Hieronder drie voorbeelden.

Omgevingseducatie in het voortgezet onderwijs (Stichting OGVE)

In de bundel staat een interessant artikel in van Alice Geijssel (pag. 149-158), consultant van de *Stichting Omgevingseducatie Gooi, Vecht- en Eemstreek* (OGVE). Deze stichting is in 1994 opgericht als antwoord op de Wet op de basisvorming van het voortgezet onderwijs, waarin de omgeving in de kerndoelen was opgenomen. De scholen werden gestimuleerd de deuren naar buiten te openen. Daarnaast sluit OGVE aan bij een ander nieuw kenmerk van het voortgezet onderwijs: het aanleren van vaardigheden en het actief zelfstandig onderzoekend leren. Interessant is de beschrijving van de netwerkontwikkeling tussen de school en de omgeving en de samenwerking met culturele instellingen. Deze instellingen worden betrokken bij de voorbereiding van thema's, zoals bijvoorbeeld het thema 'industrialisatie'. Daarna ontvangen en begeleiden ze de leerlingen bij het bezoek aan de instellingen. Tenslotte zijn ze ook betrokken bij de presentatie van de eindproducten van leerlingen. Misschien kan hun (foto)verslag worden gepubliceerd in het tijdschrift van de historische kring of op hun website. Het Huizer Museum nam de eindresultaten van de leerlingen op in een tentoonstelling over wonen in Huizen.

Uitgangspunt van Geijssel is, dat in de eigen omgeving duidelijk wordt dat de wereld voortdurend aan verandering onderhevig is: "De toenemende schaalvergroting en communicatiemogelijkheden roepen de behoefte op aan het zoeken naar de culturele identiteit en naar schaalverkleining." Het zal duidelijk zijn dat verhalen een belangrijke rol spelen in deze aanpak van omgevingseducatie. Daarbij kan het gaan om verhalen van bewoners uit de plaats of de regio, maar ook van vertegenwoordigers van culturele instellingen. De leerlingen maken op basis van hun onderzoek een eigen verhaal, dat zij vaak illustreren met foto's, gemaakt met een digitale camera waarmee zij op pad zijn gegaan.

Gebruik van internet

In de beginjaren werkte OGVE met schriftelijke werkboekjes, bronnenbrieven en onderzoeksopdrachten. De laatste jaren is gewerkt met een digitale leeromgeving, die voor zover wij weten niet meer beschikbaar is.

Het project 'Ongehoorde Verhalen'

Een bijdrage van Henk Michielse (pag. 103-111) gaat over het project 'Ongehoorde verhalen' van de Plattelandsvrouwen en het Nivon. In het artikel wordt de opzet en aanpak gepresenteerd aan de hand van de pilot, die is uitgevoerd in de Nivonafdeling van het Gooi. Doel van het project is niet het uitvoeren van lokaal historisch onderzoek. Het gaat om vormingswerk en dus vooral om de betrokkenheid bij en visie op de eigen leefomgeving door het bestuderen van de geschiedenis ervan. Er is bij TVE een handleiding voor begeleiders beschikbaar met een opzet voor vijftien bijeenkomsten⁶⁶. Deze worden minutieus beschreven en er staan bijvoorbeeld tips in over archieven in Nederland, werk materiaal e.d. Er staat ook een uitgebreide lijst in met mogelijke onderwerpen. In het boek worden enkele voorbeelden gegeven, met name gericht op de deelnemende vrouwenorganisaties:

Hoe zag de vrijetijdsbesteding van boerinnen en vrouwen van landarbeiders in onze streek er uit?

Was er wel vrije tijd? Wat waren de verschillen en overeenkomsten?

Wat is er de afgelopen vijftig jaar in onze buurt allemaal gebeurd? Hoe is de bevolkingssamenstelling veranderd en wat betekende dat voor de plaatselijke middenstand?

Hoe was het gesteld met de mobiliteit in ons dorp gedurende de laatste 50 jaar?

In hoeverre kwam men van buiten het dorp en wat betekende dit voor de belevingswereld en activiteiten van bijvoorbeeld de vrouwen?

Er wordt gewerkt in groepjes van zo'n tien deelnemers. Na een kennismakingsbijeenkomst volgen enkele zittingen over de eigen levensgeschiedenis met behulp van een 'tijdlijn'. Daarbij komen interessante levensgeschiedenissen naar voren.

Daarna wordt een bezoek gebracht aan het plaatselijke archief en wordt een aspect van de eigen omgevingsgeschiedenis gekozen om verder te onderzoeken. In de daaropvolgende bijeenkomsten worden ervaringen en bevindingen uitgewisseld en bediscussieerd, onderzoeksproblemen opgelost en een eindbewerking gemaakt van het materiaal. Aan het eind van het project worden de resultaten gepresenteerd aan de hele afdeling in de vorm van een boekje, film, fototentoonstelling, een inleiding met dia's of anderszins.

Buurtreminiscentie en een 'narratieve buurt'

Christina Mercken heeft aan de bundel een bijdrage geleverd over Buurtreminiscentie-projecten (pag. 89-102). Reminiscentie is een methode waarbij het ophalen van herinneringen wordt gestimuleerd (zie ook par. 4.9). Buurtreminiscentie is een verbijzondering van die methode, een vorm van buurtontwikkeling die door middel van herinneringen en verhalen contacten tussen generaties en culturen stimuleert. Het is een methode die gebruik maakt van het sociaal kapitaal van buurtbewoners (hun herinneringen) en waaraan alle bewoners, ongeacht leeftijd of etnische achtergrond, deel kunnen nemen. Daarmee krijgen doelstellingen van lokaal sociaal beleid concreet vorm. De ervaring met projecten laat volgens Christina Mercken zien dat persoonlijke verhalen en herinneringen een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan de sociale samenhang in buurten. De projecten leiden er niet toe, dat sociale problemen verdwijnen, maar brengen buurtbewoners wel met elkaar in contact en bevorderen het wederzijds begrip en respect tussen generaties en bewoners van verschillende etnische achtergrond.

De methode van buurtreminiscentie heeft Christina Mercken beschreven in een verslag van het NIZW-project 'Een buurt vol verhalen' in de Utrechtse wijk Lombok met een daarbij behorende videodocumentaire (Mercken, 2002a). In de bundel *Lokale geschiedenis tussen lering & vermaak* geeft zij een korte samenvatting. Hier volgt een - nog kortere - samenvatting.

De methode bestaat uit drie fasen.

⁶⁶ Vos de Waal (....?)

Fase 1: leren reminisceren.

Deze fase is gericht op het leren ophalen van herinneringen en het ontdekken van wat een goed verhaal is. Dit gebeurt in kleine besloten groepen van acht tot tien ouderen, vaak onderverdeeld naar etnische afkomst, taal of geslacht, al naar gelang dat vanzelfsprekend is in de betreffende groep. Doel daarvan is het creëren van een *veilige, vertrouwde omgeving* waarin de deelnemers tot vertellen kunnen komen.

Fase 2: leren uitwisselen.

In deze fase worden de groepen gemengd, waardoor nieuwe groepen ontstaan. Deze fase is gericht op het leren uitwisselen van verhalen en herinneringen met anderen op relatief kleine en veilige schaal. De deelnemers ontwikkelen een groepsgevoel en oefenen met uitwisselingstechnieken en bereiden zich voor op een pioniersrol in de volgende fase.

Fase 3: leren werken aan een narratieve buurt.

In deze fase streeft men naar het creëren van een narratieve buurt, een buurt waar op allerlei plekken, tussen allerlei personen herinneringen worden opgehaald en verhalen worden verteld. De oudere deelnemers van de eerst twee fasen trekken de buurt in en stimuleren anderen tot reminiscentie en uitwisselen van verhalen. In buurthuizen, moskeeën, kerken, bibliotheken, winkels, scholen, eethuizen, overal waar buurtbewoners komen, worden reminiscentieactiviteiten opgezet en wisselen buurtbewoners met *voorwerpen, geuren en geluiden* hun herinneringen en verhalen met elkaar uit. Aan het einde van deze fase zijn nieuwe samenwerkingsverbanden ontstaan, wordt het project ingebed in de buurt en worden plannen gemaakt voor blijvende reminiscentieactiviteiten in de toekomst.

Gebruik van internet

Bij de eerste projecten vormde de vastlegging van verhalen een struikelblok. Velen vonden het jammer dat de verhalen niet konden worden behouden. Nu internet meer is ingeburgerd en veel buurten over een digitaal 'trapveld' of bibliotheek beschikken waar buurtbewoners kunnen (leren) computeren en internetten, is digitale opslag een reële mogelijkheid. Een website biedt niet alleen een plek om verhalen op te slaan, maar kan ook een digitale ontmoetingsplek worden voor buurtbewoners en biedt nieuwe manieren om verhalen met elkaar te verbinden. Mercken verwijst naar AnyStory, een Content Management Systeem dat speciaal is ontwikkeld voor verhalen sites. Bij het Amsterdamse project *Geheugen van Oost* blijkt, dat veel deelnemers ook computer-, schrijf- en interviewvaardigheden (verder) ontwikkelen en de Nederlandse taal beter leren beheersen.

(Zie ook par. 2.7 voor Geheugen van Oost en soortgelijke verhalenprojecten en verhalen sites).

4.5 Verhalen vertellen en schrijven in het onderwijs. Een intercultureel project met gebruik van internet (CMV/ Pedagogiek)

In het taalonderwijs op basisscholen en in het voortgezet onderwijs wordt ook gewerkt met verhalen. Hieronder een voorbeeld van een intercultureel project waarbij gebruik wordt gemaakt van internet.

Educatief project 'Het huis van mijn grootmoeder'⁶⁷

Het huis van mijn grootmoeder is een educatief project waarin interculturele zaken en computers elkaar ontmoeten. In het project worden duizenden grootmoederverhalen verzameld, op het internet geplaatst en vindbaar gemaakt.

⁶⁷ zie voor meer informatie: http://www.cop.hva.nl/listpublish.php?q_mm=het+huis+van+mijn+grootmoeder .

Verhalen vertellen en opschrijven is onderdeel van hedendaags taalonderwijs. Als een groep van 10 mensen 30 minuten over grootmoeders praat, gaat men minstens driemaal virtueel de wereld rond. Dit levert onvermoede interculturele mogelijkheden op.

Op de website www.grootmoeders.nl kan iedereen impressies plaatsen over zijn of haar grootmoeder. Dat kan door een verhaal schrijven, maar er is ook ruimte voor een foto of tekening, of een 'ingescand voorwerp', een stukje landkaart en een foto van de auteur. Het project vond een warm onthaal op de Amsterdamse Montessori scholen.

De website is nog in ontwikkeling. Het project is ontwikkeld door Maarten van der Burg (HvA, Instituut Interactieve Media).

4.6 Dialogisch werken met verhalen in de voorlichtingskunde (CMV/ MWD/ SPH)

In het kader van educatie en preventie is voorlichting een belangrijk onderdeel van alle beroepen waarvoor het SAO opleidt.

Fanny Heymann (2001)⁶⁸ heeft een methode van voorlichting ontwikkeld, die is gebaseerd op een dialogische benadering en principes van dialogische deconstructie. Het begrip deconstructie betekent volgens Heymann, dat verhalen gezien kunnen worden als constructies, die als zodanig gedeconstrueerd kunnen worden⁶⁹.

Zij zag enkele jaren geleden een documentaire over wat 'de meest succesvolle joodse krant ter wereld' werd genoemd: *The Jewish Daily Forward, opgericht in 1897*. Wat Heymann vooral fascineerde was hoe de redactie van een krant het voor elkaar kreeg om 'gewone', vooral arme mensen, te inspireren. Ze las in diezelfde tijd literatuur over 'moeilijk bereikbaren' en begreep dat schriftelijke voorlichting voor deze groepen niet geschikt werd geacht. De documentaire leerde haar anders: je moet schrijven vanuit de leefwereld van mensen, aldus de redactie van *The Jewish Daily Forward*, én je eigen vanzelfsprekendheden kritisch onderzoeken. Het resultaat van die opstelling was dat de krant de lezers aansprak, motiveerde en activeerde om in beweging te komen en hun eigen lot in handen te nemen. De krant volgde de ervaringen van de joodse arbeiders in de 'lower east side', nam hun verbasterde Jiddisch en Engels over, drukte hun brieven af, sprak zich uit over misstanden, voedde op, enzovoort. Dit voorbeeld inspireerde Heymann bij het ontwikkelen van een participatieve voorlichtingsmethode die de behoefte van mensen centraal plaatst.

Haar methode is gericht op het ondersteunen van mensen bij behoeftearticulatie. Deze methode is interessant voor de ontwikkeling van een verhalenmethodiek, met name vanwege de twee genoemde uitgangspunten:

1. *Spreken en schrijven vanuit de leefwereld van de mensen uit je doelgroep.*

Heymann doet dat door ervaringsverhalen te onderzoeken als bron van kennis van de leefwereld van mensen. Dat doet zij met behulp van de narratieve benadering⁷⁰.

2. *Onderzoeken van je eigen vanzelfsprekendheden.*

Behoeftarticulatie heeft de vorm van een dialoog. De methodische begeleiding ervan lukt alleen als de afstand tussen de twee werelden van de cliënt en professional overbrugd wordt. Daarvoor moet de professional er methodisch in slagen om de verschillen in waardenoriëntatie tussen hemzelf en de cliënt te onderkennen en expliciteren.

⁶⁸ Zie voor deze samenvatting met name Heymann (2001), Voorwoord en pag. 98, 175, 64-65.

⁶⁹ Zie ook de omschrijving van de *deconstructieve benadering* in de bijdrage van Victor van den Bersselaar aan het verkennend project Sociaal Verhaal.

⁷⁰ Zie ook de omschrijving van de *narratieve benadering* in de bijdrage van Victor van den Bersselaar aan het verkennend project Sociaal Verhaal.

De uitwerking van de dialogische methode door Heymann is niet alleen interessant voor voorlichtingsactiviteiten, maar ook voor andere vormen van het werken met verhalen in de hulpverlening en Culturele en Maatschappelijke Vorming.

4.7 Maatschappelijk werk als plek om 'op verhaal te komen'. Een pleidooi voor dialogisch maatschappelijk werk (MWD).

Carol van Nijnatten (2004, 2005⁷¹) bepleit een dialogische opvatting van maatschappelijk werk, waarin het woord en verhaal een centrale plek heeft. Daarbij bepleit hij een constructieve benadering⁷² van het maatschappelijk werk.

De kern van de hulpverlening bestaat volgens van Nijnatten uit processen van betekenisgeving en betekenisverschuiving. Daarbij ligt de nadruk op de interactie tussen maatschappelijk werker en cliënt, waarin nieuwe betekenissen worden geconstrueerd. De dialoog is cruciaal in het maatschappelijk werk. In het gesprek worden betekenissen uitgewisseld en veranderd. Dat heeft als gevolg dat het maatschappelijk werk een praktisch morele activiteit is en niet een louter rationeel-technische werkwijze (denk bijvoorbeeld aan van Beugen, zie hoofdstuk 3). Het maatschappelijk werk schrijft niet voor hoe het leven op de objectief beste manier geleefd zou moeten worden, maar richt zich op de vraag wat het goede leven is in de ogen van de cliënten en volgens de samenleving waarvan zij deel uitmaken, en hoe dat leven in de dagelijkse realiteit kan worden verwezenlijkt. Op die vraag is nooit één helder en definitief antwoord te geven, het gaat in zekere zin altijd om tijdelijke constructies, die zonodig weer moeten worden opgebroken. Daarom zal de essentie van hulpverlening altijd een onzekere en ambigue aangelegenheid zijn. Een louter rationeel-technische werkwijze is problematisch:

1e omdat die teveel afstand schept en daardoor essentiële elementen van het proces van betekenisgeving in de relatie tussen cliënt en hulpverlening neutraliseert;

2^e omdat zij gemakkelijk tot paternalisme kan leiden.

De veronderstelling dat de hulpverlener de wijsheid in pacht heeft maakt inbreng van de cliënten overbodig. Hoe kunnen we dan verwachten dat zij haar eigen autonomie hervinden, dat zij haar eigen verhaal schrijven?

Van Nijnatten (2004) beschrijft gedetailleerd hoe in het maatschappelijk werk gewerkt wordt met verhalen. Een citaat als voorbeeld:

“De hulpverlener helpt de cliënt het probleem te lokaliseren en te benoemen. Vervolgens wordt op zoek gegaan naar verhalen waarin de oorzaak van de problemen buiten de cliënt wordt gezocht ... De hulpverlener analyseert samen met de cliënt welke gevolgen het probleem heeft voor zijn leven. De hulpverlener brengt een breuk aan tussen het probleem en de effecten daarvan op het leven van de cliënt. Dan wordt duidelijk welke effecten onafwendbaar zijn, welke gevolgen zouden kunnen worden voorkomen en welke rol de cliënt kan spelen in het veranderen van de problematische situatie of de negatieve gevolgen. Een dergelijke analyse kan gevoelens van machteloosheid en apathie doorbreken. Als de cliënt afstand heeft genomen van zijn situatie wordt het mogelijk een ander verhaal te vertellen waarin hij niet meer slachtoffer is van de omstandigheden maar op actieve wijze auteur van zijn levensverhaal wordt en iemand die controle heeft over zijn leven. Daarbij helpt het om te zoeken naar momenten in het verleden toen het goed ging en de cliënt oplossingen had voor de problemen en de goede keuzes maakte. Nadruk op deze

⁷¹ Voor de samenvatting in deze paragraaf is met name gebruik gemaakt van: van Nijnatten (2005), pag. 10, 43, 34, 38-40; 26-28 46-47. En: van Nijnatten (2004), pag. 134-135; 178; 214.

Ook volgens van der Laan (1990) nemen het verhaal en de dialoog een belangrijke plaats in het maatschappelijk werk in. De tijd ontbreekt om daar nu verder op in te gaan.

⁷² Voor de beschrijving van die constructieve benadering verwijzen we naar van Nijnatten (2004), maar ook naar de bijdrage van Victor van den Berselaar aan dit vooronderzoek.

positieve strategieën bevordert dat de cliënt een positiever beeld van zichzelf krijgt en weer geloof ontwikkelt in zijn mogelijkheden de actuele problemen te lijf te gaan. Zo ontstaat een positiever verhaal, dat vaste voet aan de grond krijgt als de cliënt het zelf formuleert en als hij het ook vertelt aan anderen. Daarbij wordt gezocht naar een nieuwe coherentie in het levensverhaal waarin het heden als een logische schakel wordt gezien tussen verleden en toekomst.”⁷³

Deze manier van werken is alleen mogelijk als de maatschappelijk werker een beroep kan doen op het structurerend vermogen en autonomie van de cliënt. Voorwaarde daarvoor is dat de cliënt voldoende zelfvertrouwen heeft ontwikkeld en een betrouwbaar Ik. Ontwikkelingsstoornissen op dat punt ontstaan vooral tijdens de opvoeding in de vroege jeugd. Bovendien stelt de huidige netwerksamenleving hoge eisen aan de autonomie en is onvriendelijk voor mensen die niet zo zelfstandig zijn dat zij hun eigen leven kunnen ontwerpen en uitvoeren. In hoofdstuk 2.3 maakten we al een uitstapje naar wat van Nijnatten daarover zegt. Het maatschappelijk werk heeft veel te maken met mensen, die een gebrekkige autonomie hebben ontwikkeld en problemen hebben met het stellen van grenzen t.o.v. van anderen. Die problemen keren dikwijls terug in de hulpverleningsrelatie. Mede daarom is het erg belangrijk dat maatschappelijk werkers goed leren omgaan met de verhouding tussen nabijheid en afstand (het stellen van grenzen). De bovengeschetste werkwijze kan dan ingezet worden om de autonomie van de cliënt te versterken. Maar ook als mensen wel voldoende autonomie hebben ontwikkeld kunnen zij in de problemen raken doordat het leven onnavolgbare wendingen heeft genomen die voor een normaal mens ook nauwelijks zijn te ordenen, zoals (seksueel) geweld, maar ook ernstige fysieke ongelukken, het verlies van geliefden en andere rampen. Ook dan kan de bovengeschetste werkwijze van het maatschappelijk werk worden ingezet om mensen te helpen hun leven weer op de rails te krijgen.

Om mensen te helpen hun leven en hun verhaal daarover te (her)structureren is een structurerende aanpak van gesprekken zoals hierboven geschetst een belangrijke voorwaarde. Van Nijnatten heeft de afgelopen 10 jaar veel empirisch onderzoek gedaan naar de interactieve praktijken van maatschappelijk werkers, met name gezinsvoogden in de jeugdhulpverlening. Dat deed hij met behulp van video-opnames. Uit dat onderzoek blijkt dat veel gesprekken nauwelijks gestructureerd zijn en dat een tijdpad en zelfs een agenda vaak ontbreken. Ook wordt de repressieve kant van het gezinsvoogdijwerk vaak verdonkeremaand. Van Nijnatten bepleit verder onderzoek op dit terrein, maar ook scholing van maatschappelijk werkers en vormen van management en organisatie, die maatschappelijk werkers op dit punt ondersteunen.

In de opleidingen uit het domein Social Work groeit de belangstelling voor een narratieve benaderingen en 'constructief maatschappelijk werk', mede onder invloed van het werk van Nijnatten. Daarbij is bijvoorbeeld het werk van Parton en O'Byrne (2000) belangrijk, een publicatie waarvan van Nijnatten ook (onder meer) gebruik maakt.

4.8 Werken vanuit het cliëntperspectief in de GGZ en gehandicaptenzorg (SPH)

De opleiding SPH van de Hogeschool van Amsterdam heeft in mei/ juni 2005 een symposiumbundel uitgebracht met als titel 'Cliëntperspectief'.⁷⁴ Dit gebeurde ter gelegenheid van het afscheidssymposium van John Bassant, docent SPH en een boegbeeld in SPH-land. De kern van de bundel bestaat uit artikelen van John Bassant en bijdragen van mensen uit de cliëntenbeweging, met wie hij jarenlang heeft samengewerkt. Ze houden vooral een pleidooi voor het werken vanuit het cliëntenperspectief in de hulpverlening. In het inleidende interview legt John Bassant uit wat dat inhoudt.

⁷³ Van Nijnatten (2004), pag. 134-135.

⁷⁴ Bassant (2005).

“Dat de cliënt baas is over zijn eigen leven en dat ze eigen baas *kunnen* zijn. Dat de rollen worden omgedraaid. Dit geldt niet voor alle of de hele hulpverlening, maar voor de hulpverlening aan cliënten die hun hele leven erop zijn aangewezen. Cliënten moeten de regie krijgen en niet de hulpverlener. We moeten cliëntgerichte projecten opzetten waar cliënten de zaak zelf runnen en besturen. In de gehandicaptenzorg gebeurt dat zeker ook. Ouders en cliënten nemen de zaak in handen.”

“Dat heeft met attitude te maken. Je moet een bondgenootschap met de cliënt aangaan. Dat verwijst naar een heel subtiele balans tussen afstand en betrokkenheid. Deze balans verschilt per cliënt en situatie. Je moet bescheiden en terughoudend zijn. Je moet kunnen volgen, niet ingrijpen in het proces dat de cliënt doormaakt, ook al bevalt dat jou als SPH-er niet. Je kunt daarover wel in gesprek gaan met de cliënt. Je moet ook weerstand kunnen bieden. De hulpverlener en de cliënt moeten uit hun traditionele rol komen. Het *helpen* van hulpverleners moet worden uitgeschakeld.”

“Je mag blij zijn met deze overheid. Dat betekent het einde van de hulpverlening en dat wordt hoog tijd. In de zorg voor verstandelijk gehandicapten is die beweging al veel langer aan de gang. Het is daar al heel lang duidelijk dat iemand niet genezen kan, dus daarom wordt er al veel langer ontwikkelingsgericht gedacht”.

Werken vanuit het cliëntperspectief betekent ook en allereerst dat je het verhaal van de cliënt als uitgangspunt neemt. Hun inbreng in de hulpverlening is belangrijk, ook op het niveau van methodiekontwikkeling. Daarom is samenwerking met mensen die actief zijn in de cliëntenbeweging noodzakelijk. De bijdragen van Wouter de Graaf en Marlieke de Jonge aan de symposiumbundel geven daar uitdrukking aan. Zo ook het gegeven dat Marlieke de Jonge, die reeds jaren actief is in de cliëntenbeweging, sinds een paar jaar stafmedewerker empowerment is bij de GGZ in Groningen.

4.9 Het vertellen van herinneringen en levensverhalen door ouderen; reminiscentiemethoden en multimediatprogramma's (SPH)⁷⁵

In *activiteitenbegeleiding van dementerende ouderen* worden 'reminiscentiemethoden' gebruikt. Dat zijn methoden die mensen ondersteunen bij het ophalen van herinneringen. Op de noemer van reminiscentiemethoden zijn allerlei activiteiten en oefeningen ontwikkeld om het korte en lange termijn geheugen en het concentratievermogen te trainen. De publicatie van Dynes (1998) biedt bijvoorbeeld een overzicht van dergelijke activiteiten.

Volgens Dynes (1998, pag. 10-11) kan het ophalen van herinneringen bijdragen aan verschillende doelen en sociaal-agogische processen:

- Een beter gevoel van eigenwaarde
- Het behoud van identiteit
- De traditionele rol van 'verhalenteller' en bezitter van memoires
- Inzicht in het feit dat men eerdere crises doorstaan heeft
- Het prikkelen van de aandacht en belangstelling
- Verwerkingsprocessen, bijvoorbeeld naar aanleiding van depressies
- Het terugblikken op het leven
- Kennismakingsprocessen.

Een overzicht van reminiscentieprojecten is te vinden op: <http://www.reminiscentie.nl/projecten.html>

Internet kan deze activiteiten goed ondersteunen.

Multimediatoepassingen (beeld, tekst, geluid) spelen een belangrijke rol bij het trainen van het geheugen en het vertellen van levensverhalen. Daarom biedt internet interessante mogelijkheden

⁷⁵ Een eerdere versie van deze paragraaf is door Atie Engel gepubliceerd op www.sociaaldigitaal.nl onder de titel 'Herinneringen en levensverhalen van ouderen'. Deze tekst is (tijdelijk?) niet beschikbaar, omdat deze website wordt herzien.

voor de verdere ontwikkeling van de genoemde methoden. Het is een geschikt medium om foto's, filmpjes en geluiden te verzamelen en te presenteren. Daarnaast biedt internet ook veel mogelijkheden voor het schrijven, vertellen en uitwisselen van verhalen. Van Lieshout et al. (2002, pag. 77) spreken in dit verband over 'Digital storytelling software':

"Dit is software voor het vastleggen van persoonlijke geschiedenissen in beeld (foto's, video), tekst en geluid. Digital storytelling is er op gericht om die persoonlijke geschiedenissen van mensen los te maken en te verzamelen. Het legt een basis voor culturele uitwisseling en verlaagt de drempel voor moeilijk bereikbare gebruikersgroepen. De praktijk is dat verhalen vertellen met behulp van digitale toepassingen ook tot empowerment leidt: mensen raken vertrouwd met computertoepassingen en apparatuur, wat hun maatschappelijke positie en mogelijk ook hun welbevinden versterkt."

Hieronder volgen twee voorbeelden van interessante multimediateleprogramma's.

Multimediateleprogramma 'Ik herinner mij' ⁷⁶

Het programma 'Ik herinner mij' is het resultaat van een experimenteel multimediateleproject voor dementerende ouderen. Initiatiefnemers zijn informatieadviseur Bert Mulder van de InformatieWerkPlaats en de verpleeghuisdirecteuren Tom van der Meulen van het Zonnehuis in Beekbergen en Jan Eefting van het Zonnehuis in Zwolle. Het NIZW heeft een bijdrage geleverd aan de ontwikkeling en publicatie in het kader van het ICT-project Spits.

Het doel van het project was na te gaan in hoeverre multimediale technieken kunnen bijdragen aan het verbeteren van de zorg aan bewoners van verpleeghuizen en bezoekers van de dagbehandeling in verpleeghuizen. Tijdens het project bleek dat multimediateletoepassingen (beeld, tekst, geluid) een belangrijke rol spelen bij het trainen van het geheugen. In het experiment zijn twee methoden opgenomen die veel worden gebruikt bij geheugentraining van ouderen:

1e het levensverhaal

2e realiteits- en oriëntatietrainingen (ROT).

De methode 'het levensverhaal' is met name interessant voor het project Sociaal Verhaal.

Programma-elementen

Het programma bestaat uit verschillende elementen:

- Een cd-rom Ik herinner mij, waarmee hulpverleners levensverhalen en ROT-oefeningen kunnen presenteren. De cd-rom bevat een gebruikershandleiding.
- De ondersteunende website www.ikherinnermij.nl, waar belangstellenden meer informatie kunnen vinden, gebruikers ervaringen kunnen uitwisselen. Er staan ook handige links op om foto's en geluiden te downloaden. Via de website zijn ook programmaonderdelen te bestellen.
- Een internetbibliotheek waar gebruikers hun zelfgemaakte verhalen kunnen plaatsen en toegang kunnen krijgen tot verhalen van anderen.
- Het boek Ik herinner mij, dat een beschrijving van het programma, een verslag van de ervaringen en een overzicht van succes- en faalfactoren. Het is bedoeld als inspiratiebron voor de toekomst.

Het programma biedt mogelijkheden om foto's en afbeeldingen die betrekking hebben op de levensloop van de oudere op te slaan. Papieren versies van dergelijke levensverhalen bestaan al jaren. Een digitale versie biedt voordelen, bijvoorbeeld om de niet-chronologische gedachtesprongen snel te volgen en weer gemakkelijk terug te keren naar bepaalde afbeeldingen.

⁷⁶ De omschrijving van het project is ontleend aan Kluis e.a. (2002), flaptekst; Inleiding; hoofdstuk 1.

Mogelijke vervolgactiviteiten

Aan het slot van het boek (Kluis et al., 2002) noemt Bert Mulder mogelijkheden voor nieuwe activiteiten.

-Koppeling van zorg aan informele zorg.

Het materiaal waarmee de activiteitenbegeleiding in de dagopvang samen met de cliënt heeft gewerkt zou op den duur beschikbaar kunnen worden gesteld aan familie of andere thuisverzorgenden. Bijvoorbeeld door het te kopiëren naar een laptop of te ontsluiten via internet. Dan weet men thuis waar de cliënt overdag mee bezig is geweest en kan verder inspelen op herinneringen die naar boven zijn gekomen.

-Ook in het verpleeghuis kunnen informele verzorgenden het programma gebruiken samen met dementerende ouderen. Voor familieleden kan dat gespreksstof opleveren en aanknopingspunten bij de belevingswereld van ouderen.

-Nu wordt het levensverhaal samengesteld door medewerkers of vrijwilligers van het verpleeghuis. Op den duur zou familie dat zelf kunnen doen, want het gaat om gebruiksvriendelijke technologie die nu al breed beschikbaar is (digitale fotocamera's, foto's op diskette of cd-rom).

-Een manier om het levensverhaal nog meer op de persoon toe te spitsen is door het niet alleen ter beschikking te stellen in Algemeen Beschaafd Nederlands, maar ook in dialecten⁷⁷. De definitieve versie van het programma maakt dat mogelijk.

-Een belangrijke vraag is of de inzichten die dit programma hebben opgeleverd zich lenen voor soortgelijke toepassingen in de zorg voor andere doelgroepen dan dementerende ouderen.

Soortgelijke programma's zouden kunnen worden gebruikt door afasiepatiënten, logopedisten of in speciaal onderwijs.

Het project 'De Verhalentafel'

De Verhalentafel is een bijzonder vormgegeven meubel dat plaats biedt aan drie tot zes hoogbejaarde gebruikers. De eerste tafel kreeg een vaste plek in de gemeenschappelijke ruimte van het Twiskehuis, een verzorgingshuis in Amsterdam-Noord. Men kan er op ingebouwde schermen historisch audiovisueel materiaal oproepen, van Wim Sonneveld tot de begrafenis van prinses Wilhelmina. Vervolgens kunnen de bewoners hun eigen commentaar en verhalen toevoegen en terughoren. De Verhalentafel wordt zo na verloop van tijd een databank van (levens)verhalen.

Waag Society heeft De Verhalentafel ontworpen in samenwerking met kunstenaar Hans Muller. In 2002 is een proefopstelling gebouwd waarmee een pilot gedaan is in het Twiskehuis.

ICT heeft volgens Waag Society de potentie om mensen uit hun isolement te halen en deel te laten nemen aan het maatschappelijke proces. Specifieke doelgroepen, zoals ouderen en mensen met een verstandelijke beperking, hebben echter moeite met complexe multimedia oplossingen en hebben er om die reden ook weinig profijt van.

In het project De Verhalentafel onderzocht Waag Society aan welke voorwaarden een interface moet voldoen om een hoogwaardige, interactieve ervaringsomgeving te ontwikkelen voor ouderen die in een tehuis verblijven. Daarbij staat centraal dat zij zelf producent zijn en niet uitsluitend navigeren door bestaand materiaal. De interface is er op gebaseerd dat alle interactie tot stand komt door het bedienen van slechts twee 'intelligente' knoppen. Onderzocht is daarbij wat de eenvoudigst mogelijke handelingen zijn. De werkwijze die Waag Society hierbij hanteert is die van 'gebruikers als medeontwerpers' en rapid prototyping: het op basis van testen met de beoogde gebruikers in kleine stappen veelvuldig aanpassen van een prototype.

Zie www.verhalentafel.nl en voor meer informatie www.waag.org, zoek op 'verhalentafel'.

⁷⁷ Een voorbeeld van een website met verhalen in (Gronings) dialect is www.dideldom.com.

4.10 Ouderen als vertellers van verhalen over ver en vroeger (CMV/ SPH)

Ouderen treden vaak op als verhalenvertellers voor anderen. Bijvoorbeeld op scholen. Een interessant voorbeeld is het Rotterdamse vertelproject voor ouderen 'Verhalenderwijs'.

Verhalenderwijs. Verhalen van ver en vroeger. Rotterdams vertelproject, gericht op het overbruggen van verschillen tussen generaties en tussen culturen

Verhalenderwijs is een project van Stichting Pluspunt, het stedelijk ondersteuningsinstituut van ouderen en ouderenorganisaties in Rotterdam, en COS Rijnmond & Midden-Holland. De vertellers van Verhalenderwijs zijn 55-plussers met verschillende culturele achtergronden. Uitgangspunt is dat ouderen in alle culturen een belangrijke functie hebben in de overdracht van verhalen en tradities. Met hun verhalen kunnen ze verschillen overbruggen tussen generaties en tussen culturen. Sinds de start van het project in 1999 vertelden ze hun verhalen vele malen bij ouderenorganisaties, in zorgcentra, bibliotheken en op scholen en festivals. Op de website van Pluspunt zijn allerlei voorbeelden te vinden. Hieronder volgen er een paar.

Vertel mij wat. Verhalen over veilig

Dit (deel)project is ontwikkeld in opdracht van Programmabureau Veilig van de gemeente Rotterdam en wordt aangeboden aan het voortgezet onderwijs in Rotterdam. De vertellers van Verhalenderwijs komen op scholen en laten horen hoe ouderen zich voelen op straat. Daarna vindt een discussie plaats. Doel van het project is een ontmoeting tot stand te brengen tussen jongeren en ouderen en de beeldvorming over en weer positief te beïnvloeden.

Verhalenderwijs in de klas

Verhalenderwijs in de klas is gericht op groep 6, 7 en 8 van het basisonderwijs. De vertellers komen op bezoek in de klas. Het ontvangen van gasten is dan ook een belangrijk aspect van dit project. De klas bereidt zich voor op de gasten. Hoe doe je dat eigenlijk, gasten ontvangen? Onder begeleiding van verteldocente Anne van Delft (o.a. bekend van het Vertelfestival in Amsterdam) hebben de vertellers gewerkt aan verhalen die boeiend zijn voor kinderen. Dit zijn verhalen over hun eigen jeugd, maar ook andere spannende verhalen van ver. Er is ook een docentenhandleiding.

Verhalen voor (licht-)dementerenden

Licht dementerende ouderen luisteren graag naar verhalen over vroeger (zie ook paragraaf 4.9). Herkenbare verhalen roepen herinneringen op en activeren. Met behulp van voorwerpen, verhalen, liedjes en foto's van vroeger roepen de vertellers van Verhalenderwijs bij de luisteraars herinneringen op. Er wordt gewerkt in kleine groepjes. Doel van de vertelling is licht dementerenden te stimuleren hun eigen verhalen te vertellen.

Verhalenderwijs heeft in 2004 de Rotterdamse vrijwilligersprijs gewonnen in de categorie educatie en sociaal-culturele vorming. Het project maakte ook deel uit van de acht genomineerde integratiebevorderende initiatieven, die centraal stonden op de manifestatie 'Parels van Integratie 2005' op 28 november 2005.⁷⁸

Zie: <http://www.pluspuntrotterdam.nl/>, onder projecten/ Verhalenderwijs⁷⁹

⁷⁸ Zie http://www.kiemnet.nl/nieuws/2005/11/Parels-van-integratie_1002.html.

⁷⁹ Zie voor de docentenhandleiding van verhalenderwijs in de klas: <http://www.tijm.nl/rubriek2b/verhalenderwijs.htm>

4.11 De betrokkenheid van docenten bij het werken met verhalen in het werkveld waarvoor de HSAO opleidt

Nogal wat docenten uit het HSAO zijn bij het werken met verhalen in het werkveld betrokken, bijvoorbeeld als trainer of methodiekontwikkelaar, maar ook uit persoonlijke interesse. Daarbij gaat het om heel verschillende werkvelden. Ter illustratie daarvan een verhaal van een SPH-docente.

Toinette Loeffen, docente SPH aan de Hogeschool van Utrecht schrijft het volgende.

“Ik heb als ouder van een kind met een handicap meegewerkt aan een boek dat voor ouders en professionals door ouders en professionals is geschreven.⁸⁰ Het boek gaat over de samenwerking tussen ouders en professionals; hoe ze kunnen aansluiten bij de "levensverhalen".

Bij het werken met verhalen gaat het vooral om het luisteren met een open hart en een open mind, zonder direct te oordelen. Dit is in onze samenleving en cultuur heel lastig. Toen onze indiaanse adoptie dochter bij ons kwam heb ik besloten om 3 jaar in een studiegroep te gaan bij een indiaanse medicijnvrouw, die werkte met oude ceremonies en rituelen van de natuurliefhebbers. Daar ben ik erg onder de indruk geraakt van de vertelstok en het vertelritueel en de mythologische verhalen die zij gebruiken in teachings. Eenmaal per jaar komt een traditionele indiaanse medicijnman uit Canada, die teachings geeft in mijn eigen workshopruimte. Bij de teachings stellen mensen vragen die ze tegenkomen in hun leven en de medicijnman gaat dan een verhaal vertellen vaak gekoppeld aan een mythologisch verhaal. De deelnemers luisteren gewoon soms drie uur lang gefascineerd. Op deze manier werken met verhalen is al heel oud en het is heel indrukwekkend te ervaren hoe dit werkt.

Ikzelf geef workshops 'verhalen herinneren en beleven' aan activiteitenbegeleidsters die werken met ouderen. We werken dan vooral aan hoe de deelnemers op zoek kunnen gaan naar de levensverhalen van hun cliënten en hier echt naar kunnen luisteren, maar ook hoe ze verhalen kunnen vertellen en voorlezen. Dit kan soms gewoon tijdens de verzorging, de koffie of op een speciaal moment. In een handtasje van een oude mevrouw zit soms een heel levensverhaal!

Verder werk ik mee aan contractactiviteiten voor Humanitas. Alle deelnemers en leidinggevenden die werken met mensen met een verstandelijke beperking worden getraind. De training heet 'Beeldvorming' en we werken met de hermeneutische cirkel waarbij 'het in beeld brengen van het persoonlijke verhaal' van iedere cliënt centraal staat. De deelnemers leren hoe ze vanuit verschillende gebieden - lichamelijke, verstandelijke, sociale, emotionele aspecten en het persoonlijke levensverhaal van een cliënt en zijn systeem - voortdurend opnieuw dienen te blijven onderzoeken.

Ik doe nu ook contractactiviteiten voor medewerkers van de maatschappelijke opvang van het Leger des Heils. Het gaat over psychopathologie, maar vooral ook over de persoonlijke verhalen van cliënten en.....hoe je daar naar kunt luisteren en er op in kunt spelen.

Bij het werken met verhalen vind ik de narratieve ordening interessant voor social workers. Daarbij gaat het niet om het vinden van een waarheid, maar om een voorstelling te kunnen maken van zaken, zoals die zich in het leven voordoen of zouden kunnen voordoen. Deze ordening gaat niet langs de weg van het logisch nadenken, maar via een samenhangende opeenvolging van interne beelden. Het is mijns inziens belangrijk dat hulpverleners dat leren. Het kernwoord van de

⁸⁰ Toinette Loeffen is medeauteur van 'Kind en Hemiparese beleven en behandelen'; van Loen (2005). Het boek bevat o.m. ervaringsverhalen van ouders. Nadere informatie:

http://www.bosk.nl/templates/mercury.asp?page_id=3587&item=251

narratieve ordening is het Engelse woord "life-like". Er wordt niet gezocht naar een 'hoger' ordenend principe. Het leven zelf, zoals de dingen in de praktijk gebeuren, vormt hier het eenheidbrengend element. Ook via de narratieve ordening kan reflectie en daarmee het overstijgen van de onmiddellijke werkelijkheid plaatsvinden. Reflectie heeft hier het karakter van het intern - analoog - weerspiegelen van de werkelijkheid waardoor zij beleefd en doorleefd kan worden."

4.12 Verhalen van professionals

In paragraaf 1.1 gaven wij aan dat volgens de projectoutline Sociaal Verhaal wellicht ook gebruikt kan worden voor het verzamelen en bewerken van verhalen van professionals.

In 2005 is een boek verschenen met verhalen van een groep vrouwen die in 1961 hun diploma hebben gehaald aan de Sociale Academie de Kartuizer. Een aantal vrouwen van die groep hebben het initiatief genomen voor een onderzoek naar hun levensverhalen. Het boek is tot stand gekomen in samenwerking met Stichting Marie Kamphuis Archief en de Wetenschapswinkel Letteren van de Universiteit van Utrecht.

Het boek van Amedee Suijver (2005) met als titel *'De draad van Ariadne'* is een mooi voorbeeld van een onderzoek naar verhalen over de levensloop van professionals. En het is leuk en leerzaam om te lezen, ook voor huidige studenten en docenten!

De hoofdvraag van het onderzoek, waarop het boek is gebaseerd, is: "In hoeverre kunnen de levensverhalen die verkregen zijn in gestructureerde interviews met een groep vrouwen die in 1961 afstudeerden aan de Sociale Academie in Amsterdam, kennis toevoegen of het beeld corrigeren dat bestaat in de wetenschappelijk historische literatuur over vrouwenlevens in de periode 1960-1970?".

Het boek bevat drie hoofdstukken. In hoofdstuk één wordt op basis van wetenschappelijke literatuur de maatschappelijke context beschreven: het vrouwbeeld zoals dat in de jaren zestig bestond en de positie van vrouwen in die tijd wat betreft werk, moederschap, onderwijs en wet. In hoofdstuk twee komen de vrouwen zelf aan het woord en wordt gekeken naar hun ervaringen. Het is een beschrijving van hun leven, hoe ze tegen hun opleiding aankeken, hoe ze omgingen met keuzes, hoe bewust ze zich waren van de maatschappij om hen heen en hoe ze nu op hun verleden terugkijken. In hoofdstuk drie worden de ervaringen, de visie en de levensverhalen van de vrouwen uit hoofdstuk twee vergeleken met het tijdsbeeld dat geschetst is in hoofdstuk een om te kijken of de levensverhalen dat beeld kunnen corrigeren of aanvullen.

Voor het onderzoek zijn 46 mensen -45 vrouwen en een man- interviews afgenomen. Interviews worden gezien als een belangrijke onderzoeksmethode om dat zij, in tegenstelling tot historische literatuur, ruimte laten voor ambiguïteit. De schrijfster verwoordt dit als volgt:

"In een gesprek met iemand die zijn levensloop onder woorden brengt, kan die persoon zichzelf op verschillende momenten tegenspreken en de meerdere facetten van zijn of haar 'waarheid' aandacht geven. Omdat ik af moet gaan op herinneringen kan het zijn dat de feitelijke situaties soms anders waren dan beschreven, Het is ook mogelijk dat gegevens uit het ene interview die uit een ander interview tegenspreken, bijvoorbeeld met betrekking tot de opleiding. Omdat er voor veel mensen vaak een verschil is in denkbeeld en praktijk, en verstand en gevoel, komt dit ook naar voren in interviews die over levensloop en keuzemomenten gaan. Dit betekent dat veel informatie uit de interviews enigszins ambivalent is. Ook is het moeilijk om vanuit het heden een zuiver beeld te vormen over het verleden. Herinneren is per definitie een selectief proces. "

"In dit onderzoek gaat het mij echter vooral om het ontsluiten van een bron van levensverhalen, en niet zozeer om wat 'waar' of 'onwaar' is in die levensverhalen. Het eerste hoofdstuk, dat een historisch beeld schetst van de periode 1960 -1970, is wetenschappelijk te verantwoorden in de

literatuur. Het tweede hoofdstuk behandelt materie die veel grilliger is: ervaringen en levensverhalen die *de ruimte krijgen om gehoord te worden*.⁸¹

⁸¹ Suijver (2005), pag. 9 – 10.

NB. AE Overigens ben ik het niet zonder meer eens met de opvatting van Suijver: ook in historisch wetenschappelijke literatuur kan ruimte zijn voor ambiguïteit en tegenspraken, met name als de onderzoeker daar, ook methodologisch, belang aan hecht. Ik deel de mening dat interviews een middel zijn om de grilligheid van ervaringen, en dus ook van een tijdsbeeld, in beeld te brengen. Daarom worden interviews vaak gebruikt als een van de methoden van historisch onderzoek. Dat geldt ook voor een deel van de wetenschappelijke literatuur waarvan Suijver in haar onderzoek gebruik heeft gemaakt.

5 Samenvatting en conclusies

Dit hoofdstuk bevat een korte samenvatting en conclusies van dit vooronderzoek naar het werken met verhalen in de sociale sector. Daarbij worden een aantal invalshoeken genoemd voor het vervolgproject in 2006, waarin experimenten met Sociaal Verhaal centraal zullen staan

5.1 Samenvatting

In hoofdstuk 1 staan achtergrond, doel, opzet en verantwoording van dit vooronderzoek.

In hoofdstuk 2 hebben we beschreven dat in onze multiculturele netwerksamenleving verhalen een belangrijke functie vervullen bij identiteitsontwikkeling en steeds vaker de vorm aannemen van een netwerk van verhalen, die meerduidig zijn. Daarbij hebben we aangegeven, dat internet veel mogelijkheden biedt, die aansluiten bij deze netwerkachtige verhalenstructuur en manier van vertellen. Verhalensites, die gebaseerd zijn op een Content Management Systeem zoals AnyStory bieden de mogelijkheid om verhalen via trefwoorden en linken te verbinden aan soortgelijke verhalen. Bovendien maken deze sites het mogelijk verhalen snel te verspreiden via internet en anderen erop te laten reageren met nieuwe verhalen. Ook de website van Sociaal Verhaal (www.sociaalverhaal.nl) is gebaseerd op AnyStory en biedt deze mogelijkheden.

In hoofdstuk 3 hebben we beschreven dat werken met verhalen een centraal element is in de werkpraktijk van de sociale sector. Sociaal-agogisch werken is verhalend en dialogisch van karakter. Het belangrijkste instrument waarover de agoog beschikt is het verhalende gesprek. Inzet van het agogische gesprek is recht doen aan het verhaal van de cliënt. Daarbij kan het ook nodig zijn hem te helpen, dat verhaal open te breken en op zoek te gaan naar een ander verhaal.

In nauwe aansluiting bij hoofdstuk 3 hebben we in hoofdstuk 4 een overzicht gegeven van verhalenmethodieken, die zijn ontwikkeld voor de specifieke werkvelden waarvoor het HSAO opleidt. Met het oog op de verbreding van de opleidingen naar Social Work is het interessant om te zien, dat de manier waarop gewerkt wordt met verhalen in de verschillende werkvelden veel overeenkomsten vertoont.

Bijlage 1 van de totale voorstudie is een korte beschrijving van inspirerende voorbeelden van verhalensites. Bijlage 2 bevat andere interessante links voor Sociaal Verhaal.

5.2 Conclusies en invalshoeken voor experimenten

Doel van dit rapport is materiaal aan te leveren over het werken met verhalen in de sociale sector, dat als uitgangspunt kan dienen voor de ontwikkeling van Sociaal Verhaal als onderwijsmethodiek. Wij hopen dat wij hierin zijn geslaagd. Volgens ons levert het rapport tal van aanknopingspunten voor het vervolgproject in 2006, waarin experimenten met Sociaal Verhaal centraal zullen staan. Tot slot noemen wij een aantal invalshoeken voor experimenten met Sociaal Verhaal, zonder uitputtend te willen zijn.

1. De website van Sociaal Verhaal is gebaseerd op AnyStory en biedt de mogelijkheid om verhalen via trefwoorden en linken te verbinden aan soortgelijke verhalen. Hoe kan deze mogelijkheid verder worden ontwikkeld?
Zie paragraaf 2.7.
2. Veel verhalenmethoden zijn sterk tekst georiënteerd. De website van Sociaal Verhaal biedt de mogelijkheid om te werken met de combinatie van teksten en beeldmateriaal. Hoe kan die mogelijkheid verder worden uitgewerkt?
Zie paragraaf 2.4: Imagine IC kiest beeld als medium om in te spelen op de groeiende betekenis van visuele cultuur in onze maatschappij en om taalbelemmeringen te omzeilen.

- Zie paragraaf 4.1 voor het werken met fotomateriaal (methode Freire).
Zie paragraaf 2.7: de website Verhalen van Vroeger heeft een speciale mogelijkheid om onderdelen van foto's nader te becommentariëren. Ook interessant voor Sociaal Verhaal?
3. Hans Oostrik ontleent het principe van verhaalmontage aan filmmethodes. Ook Sociaal Verhaal biedt mogelijkheden om verhalen op te knippen en (via trefwoorden) te verbinden met andere verhaalfragmenten. Hoe kan dit methodische principe verder worden uitgewerkt?
Zie paragraaf 3.2.
 4. Biedt Sociaal Verhaal mogelijkheden voor agogische doelstellingen, gericht op het recht doen aan het verhaal van cliënten/ deelnemers? Biedt het ook mogelijkheden om hen te helpen bij het openbreken van gesloten verhalen?
Zie o.a. hoofdstuk 3 en de paragrafen 4.1, 4.2, 4.6 en 4.7.
 5. Trefwoorden zijn belangrijk in de methode van exemplarisch leren en ervaringsleren. Ook Sociaal Verhaal werkt met trefwoorden. Hoe is die mogelijkheid van Sociaal Verhaal methodisch uit te bouwen gericht op ervaringsleren?
Zie paragraaf 4.1.
 6. In het kader van exemplarisch leren is perspectiefwisseling een methodisch principe gericht op het uitlokken van meerduidige verhalen. Hoe kan dit principe worden ingezet bij Sociaal Verhaal? Bijvoorbeeld bij interviewmethoden.
Zie paragraaf 4.1.
 7. Verhalen over de levensloop en ingrijpende veranderingen daarin zijn een belangrijk onderwerp van gesprek in de sociaal-agogische praktijk. Welke rol kan Sociaal Verhaal daarbij spelen?
Zie de paragrafen 4.1, 4.2, 4.3, 4.4, 4.5, 4.7, 4.9 en 4.10.
 8. Lokale geschiedenis en buurtverhalen bieden interessante mogelijkheden om de betrokkenheid en visie van bewoners op de eigen leefomgeving te versterken. Bijvoorbeeld in het kader van interculturele en intergenerationele samenwerking. Kan Sociaal Verhaal daarvoor worden gebruikt, bijvoorbeeld in het kader van projecten van het praktijk- en onderzoekscentrum de Kartuizer van de HvA?
Zie de paragrafen 4.4 en 4.10.
 9. Welke mogelijkheden biedt Sociaal Verhaal om ervaringsverhalen van doelgroepen en/of cliëntperspectieven te onderzoeken als bron van kennis van hun leefwereld?
Zie paragraaf 4.6, waarin verwezen wordt naar de dialogische methode van Heymann (2001) en paragraaf 4.8 voor werken vanuit 'cliëntperspectief'.
 10. In het werkveld zijn al veel ervaringen opgedaan met werken met verhalen in het kader van reminiscentiemethoden, ook met internettoepassingen. Sociaal Verhaal kan studenten in aanraking brengen met die methoden.
Zie de paragrafen 4.3, 4.4 en 4.9.
 11. Sociaal Verhaal kan ook gebruikt worden voor het werken met verhalen van professionals.
Zie de paragrafen 3.4, 4.11 en 4.12.

Literatuurlijst

Baart, A.J. (1987). Verhalen. *De dialoog als grondmodel van het maatschappelijk activeringswerk*. 's-Hertogenbosch.

Banning, Han & Marianne Banning-Mul (2005). *Narratieve begeleidingskunde. Hoe het gebroken verhaal professioneel te waarderen*. Nelissen Soest.

Bassant, John (mei 2005). *Symposiumbundel Cliëntperspectief*. Afscheid John Bassant, 03 juni 2005. Hogeschool van Amsterdam, SPH.

Becker-Schmidt, Regina, Uta Brandes-Erlhoff, Mechthild Rumpf & Beate Schmidt (1983). *Arbeitsleben – Lebensarbeit. Konflikte und Erfahrungen von Fabrikarbeiterinnen*. Verlag Neue Gesellschaft Bonn.

Bekman, Adriaan (febr. 1989). *De kultureel werker als ondernemer in de samenleving*. In: *Gun jezelf de ruimte. Met het oog op de jaren '90*, Verslag Symposium Kultureel Werk, Pook en Hogeschool van Rotterdam.

Benjamin, Walter (1936), *Der Erzähler*. In: Benjamin, Walter (1969), *Über Literatur*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main. Ned. vertaling in Raster 13/ 1980, Bezige Bij Amsterdam.

Benjamin, Walter (1969). *Über Literatur*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.

Bennekom, Josephine van (sept. 1984). *Hoe foto op verhaal komt...* Doctoraalscriptie Taalbeheersing, Instituut voor Neerlandistiek UvA, (NB. Zie ook Bennekom, Kors 1990).

Bennekom, Josephine van (1985). *Hoor je de klik? Analyse van een familiefoto*. In: *Lover 1985/3*.

Bennekom, Kors van (1990). *De familie van Bennekom*. Bert Bakker, Amsterdam.

Berkers, Frans et al. (1981). *Politieke vorming als strategies concept. Exemplaries leren en inhoudelijke machtsvorming*. SUN Nijmegen.

Beugen, Dr. M. van (1968). *Sociale technologie en het instrumentele aspect van agogische actie*. Van Gorcum & Comp. N.V., Assen.

Bijl, Jolande, Petra Baars & Annemijn de van der Schueren (2002). *Vertellen werkt. Mogelijkheden van storytelling in organisaties*. Pearson Education Benelux i.s.m. De Baak Management Centrum VNO – NCW.

Boomen, Marianne van den (2000). *Leven op het net. De sociale betekenis van virtuele gemeenschappen*. Instituut voor Publiek en Politiek, Amsterdam.

Boomen, Marianne van den (2004). *Virtuele banden en netwerkeffecten*. In: Duyvendak, Jan Willem & Menno Hurenkamp (red). *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*. Van Gennep Amsterdam. (Jaarboek Tijdschrift voor de Sociale Sector.); pag. 137-151.

Brecht, Bertolt (1972), *Teatereksperiment en politiek*. (Nederlandse vertaling), SUN Nijmegen.

Dries, Josefine e.a (nov. 2004). *ICT en sociale cohesie in wijken en buurten*. Kennis-centrum Grote Steden/ Social Quality Matters.

Dynes, Robin (2000). *Vroeger herleefd. Reminiscentie-activiteiten voor groepen*. Baarn: HB Uitgevers.

Freire, Paulo (1972). *Pedagogie van de onderdrukten*. In den Toren/Anthos Baarn.

Gergen, Kenneth (1999). *Narrative, Moral Identity and Historical Consciousness: A Social Constructionist Account*. University of Bielefeld.

Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity, Self and Society in a Late Modern Age*. Stanford University Press.

Graaf, Willibrord de (1999). *Koordansen boven de leegte*, In: Psychologie & Maatschappij No. 88.

Haaster, Kees J.M. van (2006?), met medewerking van verschillende vakspecialisten(2005 of 2006). *Vertellend leren*. Utrecht Agiel? (Het boek komt naar verwachting uit in 2006).

Hajer, Maarten (2005). *De angst voor onveiligheid*. In: De Groene Amsterdammer 24/06/05, 36-37.

Hall, Stuart (1991). *Het minimale zelf en andere opstellen*. Sua Amsterdam.

Heijligers, Loes en Anne van Delft (1995). *Tien jaar vertelfestival. Over verhalen vandaag*, De Balie, Amsterdam.

Heymann, Fanny V. (2001, 2e druk). *Denken en doen in dialoog. Een methode voor behoeftearticulatie en ontwikkeling*. Lemma BV Utrecht.

Kannegieter, W & A.C. Engel (21 febr. 2005). *Projectoutline Sociaal Verhaal. Digitale verhalen in het sociaal-agogisch onderwijs, een verkenning*. Digitale Universiteit Utrecht.

Kluis, Eric de & Aart Verschuur (2002). *Ik herinner mij. Multimedia als hulpmiddel bij de communicatie met dementerende ouderen*. NIZW Utrecht.

Bijbehorend: CD-ROM(2002). 'Ik herinner mij. Een hulpmiddel bij de communicatie met dementerende ouderen', NIZW Utrecht.

Kool, Koen & Tinus de Rooy (1980). *Discussiëren met Oskoar Negt. Vormingswerkers, leraren en onderwijzers produceren levenssamenhang*. In: Vorming aug/sept.1980, Wolters (?) Groningen.

Kristeva, Julia (1991). *De vreemdeling in onszelf*. Contact Amsterdam.

Kuiper, Else Rose (25 april 2005). *Web, wijk en cultuur*. Sheets presentatie Haagse Hogeschool, Brekend Vaatwerk Amsterdam.

Kuiper, P.C. (1976). *De mens en zijn verhaal*, Athenaeum – Polak & Van Genneep, Amsterdam.

Laan, Geert van der (1990). *Legitimatieproblemen in het maatschappelijk werk*. (Dissertatie Rijks Universiteit Groningen), SWP Utrecht.

Lieshout, Herman van, Lia Hesemans & Jaap van der Maarel (2002). *Ict in de sociale sector. Een agenda voor de toekomst*. Eindhoven: Fontys Hogescholen. Digitale versie op: www.fontys.nl/sociaalplatform

Linden, Nico ter (1996 – 2003). *Het verhaal gaat ...* (zes delen). Balans Amsterdam.

Linden, Nico ter (2005). *Koning op een ezel. Verhalen uit het nieuwe testament*. Balans Amsterdam.

Linders, Lilian, Jan Steyaert, Ferd van den Eerenbeemt & Bert Mulder (2004). *De culturele kracht van cultuur op internet*. Rode Draad Notitie. Kenniscentrum Grote Steden/SQM. Den Haag. Tijdelijk nog digitaal beschikbaar: <http://sqm.gx.nl/kcgs/show/id=97723>

Loen, E.H.H. van & J.M.A. Verheijden (2005) *Kind en Hemiparese beleven en behandelen*. Uitgave Vereniging Bosk Utrecht. Verkrijgbaar bij Bosk: www.bosk.nl/templates/mercury.asp?page_id=3587&item=251

Mercken, Christina (2002a). *Een buurt vol verhalen. Integratie van generaties en culturen door buurtreminiscentie*. Utrecht: NIZW. Bijbehorende videodocumentaire (2002): Een buurt vol verhalen. Utrecht NPS/ NIZW.

Mercken, Christina (2002b). *Generaties aan zet. Jong en oud op de bres voor een leefbare buurt*. Utrecht: NIZW.

Michielse, Henk, Eddie de Paepe & Gerrit Schutte (red.) (2004). *Lokale geschiedenis tussen lering & vermaak*. Verloren Hilversum.

Mooij, Antoine (1975). *Taal en verlangen. Lacans theorie van de psychoanalyse*. Boom Amsterdam/ Meppel.

Negt, Oskar (1975). *Sociologische verbeeldingskracht en exemplarisch leren*. H.D. Tjeenk Willink Groningen.

Nijk, A.J.(1978). *De mythe van de zelfontplooiing en andere wijsgerig-andragologische opstellen*. Boom, Meppel/ Amsterdam.

Nijk, A.J.(1984). *Handelen en verbeteren. Wijsgerig-andragologische voorstudies*. Boom Meppel/ Amsterdam. Uit de nalatenschap samengesteld, geredigeerd en van een voor- en nawoord voorzien door A.J.Baart.

Nijnatten, Carol van (2004). *Opvoeding, taal en continuïteit. Een pleidooi voor dialogisch maatschappelijk werk*. Boom Amsterdam.

Nijnatten, Carol van (2005). *Op verhaal komen*. (Oratie Radboud Universiteit Nijmegen), C.H.C.J. van Nijnatten, Utrecht . Digitale versie: <http://www.ru.nl/contents/pages/11730/vannijnatten.pdf>

Oostrik, Hans (1986) *Vertellen als verzet*. In: Marge nr. 8/ 1986, 335-340.

Oostrik, Hans (1991). *Aan het verhaal ontsnappen. Narratieve gespreksstrategieën in de agogische conversatie*. In: TvA (Tijdschrift voor Agologie) 17/4 (1988). Themanummer 'Verhaal en Dialoog'.

Parton, N. & P. O'Byrne (2000). *Constructive Social Work. Towards a new practice*. MacMillan (Nu: Palgrave MacMillan?) Houndmills and London.

Raster, 13 (1980). Themanummer Vertellen, De Bezige Bij Amsterdam.

Raster, 61 (1993). *Vertellen*, De bezige Bij Amsterdam.

Riet, Nora van & Harry Wouters (1997) . *Met het oog op morgen. Studie toekomstverkenning in opdracht van de landelijke projectgroep (H)erkende Kwaliteit MWD*. Hogeschool van Amsterdam.

Rippen, Johan (1994). *Over 'verhalen-uit-het-leven'; (elementen van een praktijktheorie)*. Interne tekst Rippen CMV Hogeschool van Amsterdam.

Steege, Gherie ter & Kees Penninx & Nelleke Rögels (1994). *Uitkijken naar het dessert. Levensloopmethoden in educatief werk met ouderen*. Utrecht: NIZW.

Suijver, Amedee (2005). *De draad van Ariadne. De levensverhalen van een groep oud-studenten van de School voor Maatschappelijk Werk ontsloten*. Gopher Publishers Groningen. (Rechtstreeks verkrijgbaar bij de uitgever: www.gopher.nl)

Swagerman, Jan (1991). *Het verhaal gaat verder.... De kunst van het vertellen*. Ankh-Hermes bv, Deventer.

TvA (Tijdschrift voor Agologie) 17/4 (1988). Themanummer 'Verhaal en Dialoog'.

Valk, Leonie van der (sept. 2005), *De helende kracht van opvoedende grootouders*, concept van een artikel voor de Werkbrief Contextueel Werken, januari 2006, Hogeschool van Amsterdam.

Verbiest, E. (1984). *Andragogie: dialoog en verhaal*. Dissertatie. Swets & Zeitlinger Lisse.

Visker, Rudi (2005). *Vreemd gaan en vreemd blijven. Filosofie van de multiculturaliteit*. SUN Amsterdam.

Vlaar, Han, e.a. (2003/4). *Ouderen in de samenleving, Projecthandleiding*. MWD, 1^e jaar voltijd. Hogeschool van Amsterdam.

Vos de Waal, L. (200?). *Ongehoorde verhalen – op zoek naar de geschiedenis van je eigen omgeving*. Handleiding voor de begeleiders. Verkrijgbaar bij Stichting tussen Vecht & Eem (TVE), Eemnes.

Warmenhoven, Okko (mei 1973). *Prolegomena tot de andragologische propaedeuse*. Proefschrift. Uitgave in eigen beheer: Warmenhoven Utrecht.

Warmenhoven, Okko 1985 (1). *De tussenkomst van het heden. Over andragologie en geschiedenis.* Een collegecyclus uit 1974-1975 n.a.v. de 'Geschiedphilosophische Thesen' van Walter Benjamin. Postume uitgave in eigen beheer: C.F. Warmenhoven-van Strijen Utrecht.

Warmenhoven, Okko 1985 (2). *Om te bestaan. Over andragologie.* Een collegecyclus uit 1975-1976. Postume uitgave in eigen beheer: C.F. Warmenhoven-van Strijen Utrecht.

Wessels, Anton 2002 (2^e oplage). *Islam verhalenderwijs.* Nieuwezijds, Amsterdam.

Tekstvak voor beschrijving van de publicatie